

HORIZONTAL FACILITY ZA ZAPADNI BALKAN I TURSKU

JAČANJE ZATVORSKIH KAPACITETA U
REŠAVANJU RADIKALIZACIJE U
ZATVORIMA NA ZAPADNOM BALKANU

SMERNICE

ZA SUOČAVANJE SA RADIKALIZACIJOM I
NASILNIM EKSTREMIZMOM U
ZATVORIMA NA
ZAPADNOM BALKANU

Osnaživanje pravde

<https://wbregionprisons.coe.int/>

Sufinansira
Evropska unija

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Sufinansira i sprovodi
Savet Evrope

SMERNICE

**ZA SUOČAVANJE SA RADIKALIZACIJOM I NASILNIM EKSTREMIZMOM
U ZATVORIMA NA ZAPADNOM BALKANU**

MART 2023

**KOAUTORI I KOAUTORKE: CATHERINE CREAMER, NADYA RADKOVSKA, ATTILA JUHASZ I
JULIE COLEMAN, KONSULTANTI I KONSULTANTKINJE SAVETA EVROPE**

Verzija na engleskom jeziku

Addressing radicalisation and violent extremism in prisons in the Western Balkans

Ove Smernice su nastale pod okriljem druge faze programa Horizontal Facility a objavljene su pod okriljem treće faze ovog programa uz finansijsku podršku Evropske unije i Saveta Evrope. Sadržaj je isključiva odgovornost autora/autorki i ni u kom slučaju ne predstavlja zvanične stavove Evropske unije ni Saveta Evrope.

Dozvoljena je reprodukcija izvoda (do 500 reči), osim za komercijalne svrhe, pod uslovom da je očuvan integritet teksta, da se izvod ne koristi izvan konteksta, da ne daje nepotpune informacije niti na neki drugi način dovodi čitaoca na pogrešne zaključke o njegovoj prirodi, obimu ili sadržaju teksta. Izvor teksta je uvek obavezno navesti na sledeći način "© Savet Evrope, 2023".

Sve druge zahteve za reprodukciju/prevod dela i celog teksta, treba uputiti Direktoratu za komunikacije, Savet Evrope (F-67075 Strasbourg Cedex ili na publishing@coe.int).

Svu ostalu korespondenciju koja se odnosi na ovu publikaciju treba uputiti na adresu: DGI Generalni direktorat za ljudska prava i vladavinu prava - Odeljenje za saradnju u oblasti postupanja policije i lišavanja slobode.

© Savet Evrope, mart 2023. Sva prava zadržana. Licencirano Evropskoj uniji pod uslovima.

SADRŽAJ

Spisak akronima.....	4
PREDGOVOR.....	5
REZIME.....	6
OSNOVNE INFORMACIJE.....	8
STRUKTURA NAČELNOG DOKUMENTA.....	8
METODOLOGIJA.....	9
IZVORI INFORMACIJA.....	9
METODOLOŠKI DIJAGRAM TOKA.....	10
Tema 1: Skrining, procena rizika i potreba (PRP) i prakse smeštaja zatvorenika u zatvore	12
Analitički pregled nalaza, trendova i prakse na Zapadnom Balkanu.....	12
Prakse smeštaja zatvorenika u zatvore.....	13
Izazovi primene alata za skrining.....	13
Obuka.....	14
PREPORUKE ZA ALAT ZA SKRINING.....	14
A. Nivo izrade politika i zakonodavni nivo.....	14
B. Nivo implementacije.....	15
Izazovi u implementaciji alata za procenu rizika i potreba.....	15
Strukturirano stručno mišljenje.....	15
Razmena informacija.....	16
Kada koristiti alat za procenu rizika i potreba?.....	17
Baza podataka.....	17
Angažovanje zatvorenika i informisani pristanak.....	17
PREPORUKE ZA PROCENU RIZIKA I POTREBA.....	17
A. Nivo izrade politika i zakonodavni nivo.....	17
B. Nivo implementacije.....	18
Tema 2: Rehabilitacija, postupanje i odvracanje od nasilja radikalizovanih i nasilnih ekstremističkih zatvorenika	21
Analitički pregled nalaza, trendova i prakse na Zapadnom Balkanu.....	21
Izazovi primene individualnog rehabilitacionog pristupa kod NEZ.....	21
Rehabilitacioni kapaciteti kod korisnika.....	22
Kosovo*	22

* Ova oznaka ne dovodi u pitanje stavove o statusu i u skladu je sa Rezolucijom SBUN 1244 i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o Deklaraciji o nezavisnosti Kosova.

Albanija.....	23
Bosna i Hercegovina.....	23
Severna Makedonija.....	24
Srbija.....	25
PREPORUKE za rehabilitaciju i odvraćanje od nasilja:	25
A. Nivo izrade politika i zakonodavni nivo	25
B. Nivo implementacije	27
Tema 3: Izgradnja kapaciteta i obuka zatvorskih i probacionih praktičara.....	29
Analitički pregled nalaza, trendova i prakse na Zapadnom Balkanu	29
Kapaciteti za obuku u zatvorima i probacionim službama kod korisnika.....	29
PREPORUKE za izgradnju kapaciteta i obuku zatvorskog i probacionog osoblja	31
A. Nivo izrade politika i zakonodavni nivo	31
B. Nivo implementacije	33
Tema 4: Priprema za puštanje iz zatvora, postkaznena pomoć i reintegracija u društvo.....	35
Analitički pregled nalaza, trendova i prakse na Zapadnom Balkanu	35
Srednji rezultat među korisnicima – priprema za oslobađanje i reintegraciju.....	35
Komentari primljeni od korisnika u njihovim odgovorima na upitnike	36
Dobra praksa	36
Izazovi	36
Buduća održivost.....	37
Izazovi	37
PREPORUKE za pripremu za oslobađanje i postkaznenu pomoć	40
A. Nivo izrade politika i zakonodavni nivo	40
B. Nivo implementacije	41
Aneks 1 – Nastavni plan za zajednički okvir za osnovnu i naprednu obuku zatvorskog i probacionog osoblja.....	43
Aneks 2 – Kontrolna lista o pripremi za oslobađanje	46
Aneks 3 – Primer režima	47

SPISAK AKRONIMA

Bosna i Hercegovina.....	BIH
Savet Evrope.....	SE
Organizacija civilnog društva.....	OCD
Suzbijanje terorizma.....	ST
Evropska konvencija o ljudskim pravima.....	EKLJP
Strani teroristički borac.....	STB
Obrazovanje pravnika u oblasti ljudskih prava.....	HELP
Međunarodni kriminalističko-istražni program pomoći u obuci.....	ICITAP
Korektivna služba Kosova.....	KSK
Kosovska obaveštajna agencija.....	KOA
Kosovska policija.....	KP
Multidisciplinarni tim.....	MDT
Ministarstvo unutrašnjih poslova.....	MUP
Nevladina organizacija.....	NVO
Nacionalni operativni tim.....	NOT
Paralelno ponašanje u prekršajima.....	PPP
Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju.....	OEBS
Prevenција i suzbijanje nasilnog ekstremizma.....	P/SNE
Post-traumatski stresni poremećaj.....	PTSP
Mreža za podizanje svesti o radikalizaciji.....	MSR
Procena rizika i potreba.....	PRP
Standardne operativne procedure.....	SOP
Alat za skrining.....	AS
Tim za pružanje pomoći.....	TPP
Tematska grupa.....	TG
Obuka predavača.....	OP
Nasilan ekstremistički zatvorenik.....	NEZ
Nasilni ekstremizam i radikalizacija koji dovode do terorizma.....	NERDT
Zapadni Balkan.....	ZB
Radna grupa.....	RG

PREDGOVOR

Poštovane kolege i partneri,

Zahvaljujući vama i vašoj posvećenosti i zalaganju, uspešno smo završili implementaciju regionalnog projekta „**Jačanje zatvorskih kapaciteta u rešavanju radikalizacije u zatvorima na Zapadnom Balkanu**“. Realizovano je više od 90 aktivnosti uz učešće više od 1500 praktičara sa Zapadnog Balkana, aktivnih u oblasti prevencije radikalizacije i suzbijanja nasilnog ekstremizma.

Duboko verujemo da smo ispunili ciljeve koji su istaknuti na početku projekta. Značajno smo podigli svest i znanje stručne javnosti o pojavama radikalizacije i nasilnog ekstremizma u zatvorima i unapredili kulturu razmene informacija i razmene iskustava i dobrih praksi. Štaviše, dodatno su ojačana znanja i veštine praktičara koji svakodnevno rade sa nasilnim ekstremističkim zatvorenicima (NEZ) i radikalizovanim zatvorenicima, dok su metodologije, alati i pristupi u radu sa ovom kategorijom počinitelaca unapređeni u skladu sa potrebama korisnika.

Na ovom zajedničkom poduhvatu, kada je reč o upravljanju i rehabilitaciji NEZ, zajedno smo identifikovali snage i slabosti kazneno-popravnog i probacionog sistema u regionu, što nam je omogućilo da definišemo zaključke i izvučemo preporuke zajedničke celom regionu i specifične svakom korisniku.

U tom pravcu, ovaj sveobuhvatni dokument pruža donosiocima odluka strategije za razvoj prilagođenih politika, preporuke za njihovu primenu, kao i smernice za menadžere i praktičare. Ovaj set preporuka treba razmatrati u kontekstu specifičnosti svakog kazneno-popravnog sistema u regionu i činjenice da se one razlikuju u pogledu organizacije, strukture i raspoloživih resursa, takođe imajući u vidu da je ovaj fenomen dinamičan i sklon promenama. Ne postoji jedno rešenje za sve, ali je izvesno da će svaki korisnik moći da identifikuje preporuke i smernice koje su realne, prilagodljive i primenljive na sopstveni sistem.

Ostajemo posvećeni obezbeđivanju dugotrajne stabilnosti naših društava uz puno poštovanje ljudskih prava i nastavićemo da podržavamo kreatore politike, upravnike zatvora i praktičare u prevazilaženju izazova koje im nameće radikalizacija i nasilni ekstremizam u zatvorima, uz istovremenu podršku oslobođenim zatvorenicima da se ponovo integrišu u svoje zajednice.

S poštovanjem,

Tanja Rakušić-Hadžić

Rukovodilac Odeljenja za saradnju u oblasti postupanja policije i lišavanja slobode
Savet Evrope

REZIME

Načelni dokument u nastavku pruža rezime ključnih nalaza i preporuka koje su proistekle iz regionalnog projekta Saveta Evrope „Jačanje zatvorskih kapaciteta u rešavanju radikalizacije u zatvorima na Zapadnom Balkanu“. Projekat je sproveden uz učešće šest korisnika na Zapadnom Balkanu, uključujući Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Kosovo, Crnu Goru, Severnu Makedoniju i Srbiju, a pokrenut je 2019. godine kako bi se ojačali kapaciteti korisnika za upravljanje NEZ i prevenciju radikalizacije nasilja u zatvorima.

Prepoznajući činjenicu da zatvori mogu biti inkubatori za nasilnu ekstremističku ideologiju, ali i institucije za reformu, jedan broj zatvorskih organa vlasti u Evropi je uspostavio specijalizovane zatvorske programe rehabilitacije za nasilne ekstremiste, čiji je krajnji cilj da se ovim pojedincima omogući da se uspešno reintegrišu u društvo nakon njihovog puštanja na slobodu. Prisutan je niz izazova u razvoju i implementaciji takvih programa širom Evrope. Neki od ovih izazova se odnose na delotvornost zatvorskih programa osmišljenih da rehabilituju NEZ u cilju ublažavanja potencijalnog rizika, kao i na nedovoljnu evaluaciju njihovog uticaja.

U kreiranju programa rehabilitacije za NEZ, formulisanje ostvarivih i merljivih kratkoročnih i dugoročnih ciljeva, kao i indikatora, ključno je za praćenje napretka i delotvornosti. Kada se radi o NEZ u zatvorima, usvajanje individualnog pristupa je ključno u smislu sprovođenja rehabilitacionih intervencija. Važno je razumeti ličnu istoriju, motivaciju, percepcije, brige, frustracije, snage i nedostatke svakog NEZ. Pored unutrašnjih faktora, pri pružanju delotvorne podrške treba uzeti u obzir i spoljne faktore kao što su individualno društveno okruženje i druge lokalne okolnosti. To, stoga, zahteva individualnu procenu rizika i potreba (PRP) kako bi se identifikovala prilagođena rehabilitaciona intervencija. Alati za PRP nisu prediktivni i zahtevaju adekvatnu i stalnu obuku osoblja koje će biti odgovorno za sprovođenje procena. Alati za skrining i PRP mogu igrati vitalnu ulogu u pružanju važnih informacija na strukturiran način, koje se mogu koristiti za planiranje i implementaciju sveobuhvatnih planova za svakog NEZ. Ovo je bio fokus Tematske grupe (TG) 1: Skrining, procena rizika i potreba.

Rehabilitacione intervencije osmišljene u cilju rešavanja kognitivnog ponašanja NEZ, uključujući njihovu sklonost ka crno-belom razmišljanju, ali i u cilju rešavanja drugih rizika i potreba su od ključne važnosti kako bi se pojedincu omogućilo da se na kraju reintegriše u društvo i prosocijalno ponaša. U vezi sa intervencijama specifičnim za NEZ, preporučuje se uključivanje opštijih zatvorskih aktivnosti kako bi im se pružila podrška i ojačao proces promene (stručna obuka, obrazovne aktivnosti, kulturne aktivnosti, psihosocijalne intervencije). Međutim, neke intervencije i aktivnosti mogu biti kontraproduktivne za određene pojedince, a rizike povezane sa njihovim učešćem treba pažljivo proceniti i pratiti. Treba uspostaviti multidisciplinarni pristup kako bi se različiti akteri sa komplementarnim kompetencijama i stručnošću na odgovarajući način pozabavili kompleksnim pitanjima koja leže u osnovi nasilnog ekstremizma. Rehabilitacione intervencije treba osmisliti, izraditi i sprovesti uzimajući u obzir lokalne uslove, zakone, zatvorsku populaciju i raspoloživo osoblje. U tom kontekstu, jedan od glavnih ciljeva regionalnog projekta je da doprinese rehabilitaciji i odvraćanju od nasilja procenom potreba, izradom programa rehabilitacije za NEZ i obukom osoblja. Ovo je bio fokus TG 2: Rehabilitacija i odvraćanje od nasilja. Da bi se izvršile tačne procene i sprovele delotvorne rehabilitacione intervencije, od vitalnog je značaja da zatvorsko i probaciono osoblje bude sistematski dobro obučeno. Obuka kod korisnika ostaje uglavnom ad hoc, što može negativno uticati na poverenje i kompetentnost osoblja za upravljanje NEZ duž kontinuuma izlaska iz zatvora.

Osnovna obuka i podizanje svesti, specijalizovana obuka i primena principa dinamičke bezbednosti doprinose uspešnim rezultatima, ali će zahtevati izdvajanje održivih finansijskih resursa tokom vremena. Potreba za izgradnjom kapaciteta i obukom zatvorskih i probacionih praktičara bila je u fokusu TG 3.

Iako su intervencije koje se odvijaju u zatvoru za NEZ nesumnjivo sastavni deo rešavanja izazova koje donose NEZ, podjednako je neophodno da se izvrše sveobuhvatne pripreme za postkaznenu fazu tokom koje će se NEZ vratiti u svoje zajednice.

Ovo uključuje osnivanje multidisciplinarnih timova (MDT) koji mogu da podrže implementaciju izlaznih strategija za svakog pojedinca. Rehabilitacione intervencije treba da se nastave i na nivou zajednice. Ovo može uključivati dostupnost stalne psihosocijalne podrške oslobođenim NEZ, zajedno sa podrškom u stvarima kao što su stanovanje, zdravstvena zaštita i obrazovanje. Izrada SOP za postkaznenu fazu radi koordinisanog delovanja različitih aktera nakon puštanja na slobodu predstavlja važan korak za korisnike. TG 4 se fokusirala na: pripremu za oslobađanje, postkaznenu pomoć i reintegraciju.

U cilju rešavanja izazova u okviru ove četiri teme, regionalni projekat je obezbedio forum za praktičare i kreatore politike i tako im pružio mogućnost da se sastanu i razmene informacije, znanje, najbolju praksu i iskustva. Ovaj načelni dokument objedinjuje izazove i prakse identifikovane tokom brojnih aktivnosti i radnih grupa i identifikuje smernice za izradu budućih politika kako bi se pristup rešavanju radikalizacije u zatvorima korisnika i dalje zasnivao na politikama zasnovanim na dokazima i na delotvornim metodama koje će podržati uspešnu reintegraciju NEZ i smanjiti rizik za zajednice nakon puštanja na slobodu.

OSNOVNE INFORMACIJE

Oktobra 2019. godine Savet Evrope (SE) pokrenuo je regionalni projekat pod nazivom „Jačanje zatvorskih kapaciteta u rešavanju radikalizacije u zatvorima na Zapadnom Balkanu“ u okviru Horizontalnog programa za Zapadni Balkan i Tursku 2019–2022 (u daljem tekstu projekat). Program sufinansiraju Evropska unija i SE, a sprovodi ga Savet Evrope. Projektu je prethodila Regionalna konferencija održana u Skoplju 3–4. oktobra 2018. godine koja je zatvorskim vlastima i praktičarima iz svih šest korisnika Horizontal Facility programa sa Zapadnog Balkana (ZB) obezbedila forum za diskusiju o izazovima prevencije i rešavanja radikalizacije i nasilnog ekstremizma u zatvorima. Učesnici su snažno pozdravili unapređenje regionalne saradnje, razmenu znanja i dobre prakse o pristupima i metodologijama za rešavanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije u zatvorima i pozvali na dalje jačanje saradnje između njihovih zatvorskih službi. Identifikovane su četiri ključne tematske oblasti:

- **skrining, procena rizika i potreba i prakse smeštaja zatvorenika u zatvore zbog nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji dovode do terorizma (NERDT);**
- **rehabilitacija i odvratanje od nasilja;**
- **izgradnja kapaciteta i obuka zatvorskih i probacionih praktičara za rešavanje pitanja nasilnog ekstremizma i radikalizacije; i**
- **priprema za oslobađanje, postkaznena pomoć, reintegracija nasilnih ekstremističkih zatvorenika (NEZ).**

¹Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Severna Makedonija, Crna Gora, Srbija.

Opšti cilj projektne aktivnosti bio je doprinos regionalnoj bezbednosti sa osvrtom na pitanja radikalizacije u zatvorima i odvracanjem nasilnih ekstremističkih zatvorenika od nasilja. Glavni korisnici su bili relevantna ministarstva pravde – kazneno-popravna odeljenja i probacione službe, dok su domaća koordinaciona tela za prevenciju i suzbijanje nasilnog ekstremizma (P/SNE), ministarstva rada i socijalnih politika, ministarstva unutrašnjih poslova i organizacije civilnog društva delovali kao partneri i pružali podršku.

Specifični ciljevi projekta bili su: podizanje svesti i razumevanje procesa radikalizacije u zatvorima, podsticanje kulture razmene informacija i dobre prakse kako bi se obezbedila redovna komunikacija i razmena znanja i najboljih praksi sa drugim profesionalnim grupama [kao što je Mreža za podizanje svesti o radikalizaciji (MSR)], pomoć praktičarima u prepoznavanju znakova radikalizacije i osnaživanje službenika u prvim redovima neophodnim znanjem i veštinama, i olakšavanje i podsticanje partnerstva sa više različitih sektora.

Da bi se ispunili ovi ciljevi, osnovane su četiri tematske regionalne grupe koje su omogućile praktičarima i kreatorima politike da se sastanu i razmene informacije, znanje, najbolju praksu i iskustva u radu sa NEZ, i to onih koji se suočavaju sa sličnim ili specifičnim izazovima širom regiona u prevenciji i suzbijanju radikalizacije i nasilnog ekstremizma u zatvorskom kontekstu i nakon puštanja na slobodu. Pored toga, realizovan je i niz drugih aktivnosti kao što su regionalne posete na terenu i onlajn obuke. Pored regionalnih aktivnosti, osmišljen je određeni broj specifičnih aktivnosti radi zadovoljenja prioritetnih potreba *Srbije, Albanije i Kosova* u okviru osmišljenih komponenti projekta specifičnih za ova tri korisnika. Pored toga, ostvarena je bliska koordinacija regionalnih aktivnosti projekta sa pristupima specifičnim za korisnike iz *Crne Gore, Severne Makedonije i Bosne i Hercegovine* pod pokroviteljstvom drugih specifičnih nacionalnih projekata.

STRUKTURA STRATEŠKOG DOKUMENTA

Ovaj strateški dokument je zbir nalaza i preporuka za korisnike Zapadnog Balkana sačinjen na osnovu 12 dokumenata za diskusiju koji su usledili nakon svakog sastanka regionalne tematske grupe, 32 lokalna foruma za koordinaciju i diskusiju o podršci nakon puštanja na slobodu i reintegraciju bivših NEZ koji su obuhvatili više od 670 aktera u društvu od centralnog do lokalnog nivoa, direktne komunikacije i povratnih informacija od zatvorskih i probacionih praktičara koji su učestvovali u aktivnostima izgradnje kapaciteta za specifične korisnike i pilot-aktivnostima i 26 zaključaka i preporuka sa dve poslednje regionalne konferencije. Smernice za izradu budućih politika izrađene su na dva nivoa, i to zakonodavnom (usmerene na zakonodavne vlasti, donosioce politika i odluka) i implementacionom (usmerene na srednji i niži menadžment, praktičare i službenike u prvim redovima).

Kao rezultat toga, formulisane su jasne smernice i politike zasnovane na dokazima. U tom cilju, iako postoje određene smernice za specifične korisnike, većina je šire primenljiva i zajednička za sve korisnike.

²Regionalna konferencija „Ka poboljšanoj praksi u sprečavanju radikalizacije i suzbijanju nasilnog ekstremizma u zatvorima i obuci osoblja na Zapadnom Balkanu“, koja je održana 17. i 18. maja 2022. godine u Budvi, Crna Gora, i regionalna konferencija „Ka uspešnom upravljanju, rehabilitaciji i postkaznenoj pomoći nasilnim ekstremističkim zatvorenima (NEZ) na Zapadnom Balkanu – dostignuća i put napred“ koja je održana 4. i 5. oktobra 2022. u Tirani, Albanija.

METODOLOGIJA

Fokus regionalnih tematskih grupa u okviru ovog projekta bio je da se dublje sagledaju najbolje prakse i zajednički izazovi širom regiona u vezi sa prevencijom radikalizacije i upravljanjem nasilnim ekstremizmom u zatvorima. U tom cilju, završni dokumenti sa diskusija sa svakog sastanka razmatrali su zajedničku praksu u regionu i napravili pregled pristupa koji se trenutno primenjuju u regionu, naglašavajući oblasti koje zahtevaju dalji razvoj kao i oblasti za koje su korisnici zahtevali podršku. Stoga je logičan sled bio da, u metodološkom smislu, ovaj dokument tematski „evidentira“ rezultate ovih mnogih dokumenata sa diskusija (12) kako bi se formulisale smernice za izradu politika i procedure za dalje korake. Ovaj dokument koristi kvalitativan pristup koji uključuje tematski pregled rezultata, završne dokumente sa diskusija, zaključke dve poslednje regionalne konferencije, izveštaje o evaluaciji koje su korisnici grantova u regionu podneli o lokalnim forumima za koordinaciju i izveštaje o evaluaciji pilotiranja specifičnih alata/programa za NEZ u *Srbiji*, na *Kosovu* i u *Albaniji*. Pored toga, imajući u vidu da su neki od dokumenata za diskusiju datirali iz 2019. godine, kako bi se na savremeniji način analizirala trenutna praksa širom regiona ZB, upitnici su poslani na adrese svih šest korisnika radi ažuriranja informacija o njihovom trenutnom statusu u smislu pune implementacije različitih aspekata projekta i njihovih preporuka za izradu budućih politika i planiranje. U tom cilju, ovaj izveštaj nastoji da osigura da se svi glasovi „čuju“ i da pruži dokaznu osnovu za buduće politike, zakone i donošenje odluka.

IZVORI INFORMACIJA

Informacije sadržane u ovom izveštaju proizilaze iz primarnih podataka (upitnika) i internih i eksternih sekundarnih podataka (dokumenti sa diskusija, izveštaji korisnika-primalaca grantova, evaluacije pilotiranja i nalazi sa regionalnih konferencija). Aneks 1 sadrži spisak dokumenata koji se koriste za ovaj izveštaj.

U nastavku su navedeni regionalni događaji sprovedeni u okviru projekta koji su poslužili kao kamen temeljac za sveobuhvatnu analizu i preporuke ovog strateškog dokumenta.

- ✓ 1. RG Tema 1 15. i 16. oktobra 2019. CentreVille Hotel, Podgorica
- ✓ 2. RG Tema 1 11. i 12. februara 2020. CentreVille Hotel, Podgorica
- ✓ 3. RG Tema 1 1–3. decembra 2020. Onlajn
- ✓ 1. RG Tema 2 13. i 14. novembra 2019. Novotel Bristol Hotel, Sarajevo
- ✓ 2. RG Tema 2 9. i 10. juna 2020. preko onlajn platforme Kudo
- ✓ 3. RG Tema 2 13. i 14. oktobra 2021. Hotel Ibis Styles, Sarajevo
- ✓ 1. RG Tema 3 11. i 12. decembra 2019. Rogner Hotel, Tirana
- ✓ 2. RG Tema 3 6. i 7. jula 2020. preko onlajn platforme KUDO
- ✓ 3. RG Tema 3 17. i 18. novembra 2021. Hotel MAK Albania, Tirana
- ✓ 1. RG Tema 4 Hotel Holiday Inn, Skoplje 21. i 22. januar 2020.
- ✓ 2. RG Tema 4 4–6. novembra 2020. preko onlajn platforme
- ✓ 3. RG Tema 4 21. i 22. decembra 2021. Mariott Hotel Skoplje
- ✓ Regionalna konferencija: „Ka poboljšanoj praksi u sprečavanju radikalizacije i suzbijanju nasilnog ekstremizma u zatvorima i obuci osoblja na Zapadnom Balkanu“, Hotel Splendid Budva, Crna Gora 17. i 18. maja 2022 (Teme 1 i 3)

³Srbija nije dostavila projektnom timu ažurirane odgovore na upitnike.

- ✓ Završna regionalna konferencija: „Ka uspešnom upravljanju, rehabilitaciji i post-penalnoj pomoći nasilnim ekstremističkim zatvorenicima na Zapadnom Balkanu – dostignuća i dalji koraci“, MAK Hotel Tirana, Albanija 4. i 5. oktobra 2022 (Teme 2 i 4).

METODOLOŠKI DIJAGRAM TOKA

**Analiza
dokumenata sa
diskusija tematskih
grupa**

**Analiza izveštaja
korisnika granta
i zaključaka
regionalnih
konferencija**

**Upitnici za
korisnike**

**Odgovarajuća
empirijska literatura
i međunarodne
smernice o najboljoj
praksi**

**Integrirani nalazi i formulisane preporuke
za izradu politika!**

TEMA 1

Skrining, procena rizika i potreba (PRP) i
prakse smeštaja zatvorenika u zatvore

Analitički pregled nalaza, trendova i prakse na Zapadnom Balkanu

Na početku projekta, sa izuzetkom *Bosne i Hercegovine (BiH)* i *Severne Makedonije* koje su osmislile alat za PRP (kasnije revidiran), nijedan korisnik nije imao specifične alate za skrining ili PRP za NEZ. Mnogi su prošli određenu obuku za podizanje svesti o radikalizaciji, ali su im nedostajale konkretne smernice za profesionalnu procenu u toj oblasti. Na kraju projekta, većina korisnika je osmislila i pilotirala alat za skrining i procenu rizika/potreba u svom zakonodavstvu, a neki su u fazi potpune implementacije oba alata. Izuzetak je *Crna Gora*, koja je osmislila alat za PRP, ali ima veoma mali broj NEZ i stoga je utvrdila da postoji nedostatak potreba u ovoj oblasti. Kod svih ostalih korisnika koriste se i alati za skrining i PRP, ali na različitim nivoima.

Korisnicima je poslata serija upitnika kako bi pružili „presek stanja“ o tome gde su trenutno u implementaciji alata za skrining i PRP. Pet od šest korisnika je odgovorilo i, kao što se vidi u Tabeli 1, nivo zadovoljstva i implementacije alata kretao se od odličnog do neutralnog. Povratne informacije od korisnika objašnjavaju ove numeričke rezultate detaljnije. Prvi nalaz je možda najinformativniji budući da se alat za skrining primenjuje prema potrebama zatvorenika, a ne kao opšti alat za skrining. Drugim rečima, alat se primenjuje na one za koje se smatra da je neophodno, a ne u skladu sa njegovom opštom namenom otkrivanja onoga što nije očigledno. Ovo je bio zajednički izazov među svim korisnicima s obzirom na to da su alat za skrining primenjivali samo na one koji su osuđeni za krivično delo terorizma.

Tabela 1. Skrining i PRP – srednji rezultat među korisnicima

Skrining	Odlično	Dobro	Neutralno	Loše
Zadovoljstvo	2	3		
Nivo implementacije	1	2	1	1
PRP	Odlično	Dobro	Neutralno	Loše
Zadovoljstvo	1	2	2	
Nivo implementacije		2	1	2
Pretvaranje znanja u praksu	1	4		
Vlasništvo		2	3	
Korisnost obuka	2	3		

⁴Pilotiranje specifičnih alata/programa za NEZ uspešno je završeno u Srbiji i na Kosovu tokom 2021. godine i u Albaniji 2022. godine.

Na osnovu povratnih informacija na upitnike koje su korisnici dostavili u vezi sa korišćenjem alata za skrining i PRP, mogu se doneti sledeći zaključci: primena alata za skrining je retka zbog malog broja osuđenih lica za terorizam i primenjuje se prema potrebama zatvorenika, odnosno osuđenih za krivično delo terorizma. Međutim, svi korisnici prepoznaju važnost primene alata za skrining kao osnovnog alata za identifikaciju osuđenika koji imaju radikalne ideje, posebno na početku izdržavanja kazne. U skladu sa zakonima i podzakonskim aktima, određene jurisdikcije su obavezne da koriste alat za skrining, ali se on pretežno koristi za zatvorenike osuđene za krivična dela nasilnog ekstremizma i terorizma. Kada je u pitanju primena alata za PRP, korisnici ga smatraju neophodnim i nezaobilaznim, ali su pilot-iskustva pokazala da je reč o složenom alatu, a neki su ukazali da je i dalje potrebna obuka zatvorskog osoblja za njegovo korišćenje.

Trenutno se i alat za skrining, i alat za PRP primenjuju samo u onim ustanovama u kojima je ova kategorija osuđenih lica na izdržavanju zatvorske kazne i gde postoji zakonska osnova za njihovu primenu (alat za skrining i PRP). Ovo je dovelo do toga da se kod nekih korisnika planira poseban modul obuke za primenu alata za PRP. Uopšte uzev, psihosocijalno osoblje popunjava obrazac PRP i korisnici smatraju da je obrazac koji se koristi za sprovođenje PRP odgovarajući.

Međutim, razmena informacija između različitih agencija je loša i većina je izrazila potrebu za dobijanjem više informacija od struktura kao što su Državna policija, CVE centar, Tužilaštvo. Iako je zatvorsko osoblje prošlo obuke i kaskadne obuke na temu praktične primene AS i alata za PRP, naglašeno je da su potrebne dodatne obuke u ovoj oblasti za zatvorsko osoblje koje će morati u potpunosti da implementira osnovni alat i instrument za procenu rizika u budućnosti.

Prakse smeštaja zatvorenika u zatvore

Praksa smeštaja zatvorenika u zatvore uglavnom je standardizovana širom regiona ZB, tako da u većini slučajeva sud odlučuje o smeštaju i kategorizaciji zatvorenika. Kao takvi, oni koji su osuđeni za krivično delo terorizma ili dela povezano sa terorizmom smeštaju se u zatvor sa posebnom jedinicom za NEZ. Međutim, postoje neki slučajevi disperzije, kao što su *Severna Makedonija* i *Albanija*. U *BiH* je došlo do pomaka u praksi sa smeštaja NEZ na decentralizovan način u zatvoru zatvorenog tipa u Zenici na državni zatvor *BiH*, gde je princip smeštaja centralizovan.

Na međunarodnom planu vodi se debata o najprikladnijem smeštaju zatvorenika koji su osuđeni za terorističko delo, sa argumentima za disperziju koji proizilaze iz potrebe da se NEZ izlože „normama“ drugih zatvorenika i drugačijem načinu razmišljanja, kao i da se ograniči kontrola koju uticajni NEZ mogu imati nad drugima u grupi. Argumenti za odvojen smeštaj uključuju cilj sprečavanja da se ekstremističke ideologije takvih zatvorenika infiltriraju u druge zatvorenike. U slučaju *Severne Makedonije*, kao što je ranije pomenuto, disperzija je dovela do radikalizacije drugih zatvorenika koji nisu NEZ. Tokom diskusija na regionalnim sastancima, praktičari su se složili da u nekim slučajevima drugi zatvorenici možda ne razumeju različite prakse NEZ, što može dovesti do sukoba. Bez obzira na pitanje smeštaja osuđenih NEZ, i dalje će biti zatvorenika koji su osuđeni za neteroristička dela, ali koji ipak imaju ekstremističke stavove, što ukazuje na potrebu opšteg skrininga kod korisnika sa visokim nivoom ekstremizma u zajednici.

Izazovi primene alata za skrining

Kada je u pitanju smeštaj NEZ, budući da o smeštaju i kategorizaciji zatvorenika odlučuje sud, kao što je već pomenuto, trenutno je malo prostora za izbor mesta smeštaja zatvorenika. NEZ se smeštaju se u odvojeni smeštaj u odnosu na opštu populaciju i većina korisnika je saglasna da je to njihov prvi izbor iz nekoliko razloga. Iz tog razloga, neki korisnici su odlučili da ne primenjuju alat za skrining, s obzirom na to da se NEZ drže dalje od opšte zatvorske populacije i stoga ne mogu da „kontaminiraju“ opštu zatvorsku populaciju. Međutim, problem u *Severnoj Makedoniji* koji uključuje radikalizaciju zatvorenika možda služi da istakne potrebu za korišćenjem alata za skrining u celoj zatvorskoj populaciji, posebno među korisnicima gde postoji visoka učestalost radikalizacije u opštoj zajednici.

U ovom konkretnom slučaju, alat za skrining nije korišćen u opštoj zatvorskoj populaciji, pa stoga nije poznato da li je određeni broj zatvorenika koji nisu NEZ bio u opasnosti od radikalizacije drugih zatvorenika. U vreme pisanja ovog izveštaja, slično kao i drugi korisnici, *Severna Makedonija* još uvek primenjuje ovaj alat samo u onim ustanovama u kojima NEZ izdržavaju zatvorske kazne. Nijedan korisnik ne primenjuje alat na zatvorenike u pritvoru ili na opštu zatvorsku populaciju. Međutim, ideja alata za skrining je da otkrije ono što nije očigledno. U tom cilju, očigledno je da pojedinac osuđen za terorizam može biti u opasnosti da radikalizuje druge, iako to nikako nije očekivan sled događaja.

Ono što nije tako očigledno je da pripadnik opšte zatvorske populacije, koji može biti osuđen ili u pritvoru u prekrivičnom postupku zbog potpuno nepovezanog zločina, može biti u opasnosti da radikalizuje druge. Kako navodi Silke (2014), teroristi su heterogeni i teško ih je jednostavno kategorisati u jednu vrstu ili profil, što znači da ih nije uvek lako uočiti, posebno kada je reč o neobučenom osoblju ili osoblju sa malo iskustva u oblasti terorizma. Radikalizovane ne mogu lako da uoče čak ni najstručniji profesionalci. Nije reč o tome da korisnici nisu bili zadovoljni alatom za skrining; naprotiv, kao što se vidi u gornjoj tabeli, većina je izjavila da je veoma zadovoljna. Čini se da je problem u tome što su za to potrebni obuka i vreme, a to su oskudni resursi.

Uz to, korisnici koji su primenili alat za skrining izjavili su da primena ne zahteva značajnu količinu vremena jer se ocenjivanje vrši na osnovu pokazatelja ponašanja i da ga (idealno) može izvršiti zatvorsko osoblje koje svakodnevno radi sa počiniocima. Pored toga, alat za skrining je osmišljen da uštedi vreme i resurse tako što ne vrši potpunu procenu rizika/potreba za one kojima nije potrebna.

Obuka

Jasno je da postoji stalna potreba za usmerenijim pristupom obuci osoblja o znacima radikalizacije, što će poslužiti da se izgradi njihovo samopouzdanje u korišćenju alata za skrining. Ova obuka mora da bude dinamičan proces ako želi da proizvede rezultate. Ovo dokazuje činjenica da su od početka regionalnih sastanaka, uz podršku Saveta Evrope, uvođenjem alata za skrining i alata za procenu rizika i potreba poboljšane veštine i samopouzdanje osoblja da identifikuje određene pokazatelje ponašanja koji su očigledni u procesu radikalizacije, ali postoji saglasnost u celom regionu da je potrebno još dosta vremena do usavršavanja osoblja.

⁵Silke, A. (2014). 'Risk assessment of terrorist and extremist prisoners,' in A. Silke (ed.), *Prisons, Terrorism and Extremism: Critical Issues in Management, Radicalisation and Reform*, pp. 108-121. London: Routledge

PREPORUKE ZA ALAT ZA SKRINING

A. Nivo izrade politika i zakonodavni nivo

Iako su mnogi korisnici preuzeli vlasništvo i implementirali alat, jasno je iz integrisanih nalaza da za neke korisnike nivo implementacije i vlasništva ostaje neutralan, krećući se ka lošem. U tom cilju, važno je da se korisnici koji nisu implementirali alat za skrining, niti su preuzeli vlasništvo zapitaju koje su dodatne mere potrebne da bi se to postiglo. Primena alata za skrining predstavlja prvu fazu u borbi protiv ekstremizma i skoro da se može smatrati „prvim odgovorom“. Alat za skrining treba primeniti na opštu zatvorsku populaciju (uključujući i one u pritvoru u prekrivičnom postupku), bez obzira na smeštaj zatvorenika, posebno među opštom zatvorskom populacijom kod onih korisnika koji imaju visoku učestalost radikalizacije u zajednici. Baš kao što je obuka podizanja svesti o samoubistvu i samopovređivanju uključena u uvodnu obuku osoblja kod mnogih korisnika, ovo će jasno zahtevati stalnu obuku za zatvorsko osoblje, koja bi u idealnom slučaju trebalo da bude uključena u svaku uvodnu obuku za zatvorsko osoblje, uključujući i one koji rade u pritvoru u prekrivičnom postupku.

Skrining ima značajne implikacije na ljudska prava, ali je važno da u prvim redovima svake politike skrininga bude fokus na ekstremne oblike ponašanja. Na primer, šta je ekstremni oblik verskih običaja? Pojedinačni procenitelji će imati različite nivoe tolerancije za ovo, a uputstva u alatu za skrining su tu da smanje ovaj nivo subjektivnosti što je više moguće. U smislu radikalizacije, prepoznavanje devijantnog ponašanja se često sprovodi sa jednostranim fokusom na lične norme i vrednosti, a ne na strukturisane sudove o putevima ka rizičnom ponašanju. Alat za skrining, kada se pravilno koristi, minimizira pojedinačne sisteme vrednosti koji mogu uticati na normu radi ranog otkrivanja korišćenjem skupa jasnih indikatora. Korisnicima treba pružiti podršku u razumevanju potrebne ravnoteže između prava i sloboda pojedinaca i brige za javnu bezbednost. Pojedinci su slobodni da imaju ekstremne i čak radikalne poglede (Lloyd & Dean, 2015; Smith, 2016) sve dok ne učestvuju u nasilju i ne podstiču nasilje. Buduće politike treba da uravnoteže potrebu za zaštitom i suzbijanjem terorizma uz ublažavanje bilo kakve mogućnosti za dalje otuđivanje pojedinca ili igranja na ruku razlozima pojedinaca za radikalizaciju.

Iako se ne daju preporuke u smislu opšte politike i zakonodavstva u vezi sa smeštajem NEZ, treba napomenuti da će biti zatvorenika koji se nalaze u pritvoru zbog krivičnih dela koja nisu povezana sa terorizmom, ali koji ipak imaju ekstremističke stavove. Potreba za skriningom u opštoj zatvorskoj populaciji je važna, posebno tamo gde postoji visok nivo ekstremizma u zajednici. Ako pojedinac ima visoke rezultate na alatu za skrining i naknadnom alatu za PRP, ali nije osuđen za terorističko delo, trebalo bi da postoje jasni zakoni i politike koji se odnose na to gde ovaj zatvorenik treba da bude smešten.

B. Nivo implementacije

Ako se opšta primena alata za skrining odvija na nivou politika i zakonodavstva, važno je da celokupno osoblje bude obučeno o osnovama onoga što treba tražiti u pogledu ponašanja koje izaziva zabrinutost. Kao što je ranije pomenuto, rukovodstvo treba da za sve nove pripadnike zatvorskog osoblja svest o radikalizaciji uključi u njihovu uvodnu obuku. Alat za skrining se može popuniti kad god postoji zabrinutost, a stavke su tu da usmeravaju osoblje kako bi utvrdilo da li pojedinca treba uputiti na potpuniju procenu rizika.

⁶Annemarie van de Weert (2022) *Justice and risk assessment: the subjectivity of pre-emptive screening of radicalisation processes*, *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, DOI: 10.1080/18335330.2022.2124123

Stoga se ne ograničava na nove zatvorenike, već se može primeniti u bilo koje vreme tokom izdržavanja kazne zatvorenika. Važno je da se poštuju opšta pravila u vezi sa alatom za skrining u smislu razumevanja da zatvorenik ne mora da bude intervjuisan kao deo skrininga radi utvrđivanja prisustva radikalizacije. Stoga, svaki pripadnik obezbeđenja može da popuni alat za skrining ako je prošao obuku. Ovo će uštediti dragocene resurse u smislu opterećenja psihosocijalnog osoblja. Pored toga, alat za skrining može biti pouzdaniji ako ga popunjava osoblje obezbeđenja jer je svakodnevno sa zatvorenikom, pa je mnogo veća verovatnoća da će se uočiti promene u ponašanju. Dok su zatvoreni, radikalizovane osobe i NEZ mogu pronaći nekoliko ljutih, razočaranih mladića i devojaka koji su usred egzistencijalne krize (Björkman, 2010), te su na ivici da budu lako radikalizovani. Delotvoran pristup praćenja je ključ za identifikaciju zatvorenika u riziku od radikalizacije i, shodno tome, sprečavanje da usvoje nasilno ekstremističko ponašanje. Dakle, praćenje treba da se fokusira ne samo na ove pojedince (tj. one koji su u opasnosti) već i na NEZ i radikalizovane osobe koje rade kao regruteri, šireći svoju ideologiju na ugrožene zatvorenike. Kao što je već istaknuto u pogledu smeštaja, iako se ne daju preporuke u smislu opšte politike i zakonodavstva u vezi sa smeštajem NEZ, treba napomenuti da će biti zatvorenika koji se nalaze u pritvoru zbog krivičnih dela koja nisu povezana sa terorizmom, ali koji ipak imaju ekstremističke stavove. Na nivou implementacije alat za skrining je od vitalnog značaja za otkrivanje takvih osoba.

Izazovi u implementaciji alata za procenu rizika i potreba

Svi korisnici čiji su predstavnici učestvovali na regionalnim tematskim sastancima (2019–2021) složili su se da indikatori ponašanja radikalizacije, a ne ranjivosti na radikalizaciju, budu u fokusu svakog alata za PRP, što je svaki korisnik postigao tokom projekta. Slično tome, preporučeno je strukturiranje alata za PRP kako bi se osigurala njegova primenljivost u regionu Zapadnog Balkana i to je svaki korisnik i postigao tokom trajanja projekta uz naglasak na empirijsku literaturu (faktore privlačenja, odbijanja i lične faktore). Uz podršku Saveta Evrope, alat za PRP je uspešno osmišljen i pilotiran kod korisnika (*Srbija, Severna Makedonija, Kosovo, Bosna i Hercegovina i Albanija*) i u potpunosti implementiran u nekim od njih (*Kosovo, Bosna i Hercegovina*). Rezultati upitnika pokazuju da je većina korisnika bila zadovoljna alatom za PRP i koriste ga prema raspoloživim mogućnostima, odnosno broju obučениh zaposlenih u sektoru resocijalizacije. Potpuna implementacija alata za PRP bila je problematična na nekoliko različitih nivoa, a dva korisnika su prijavila da alat nije u potpunosti implementiran. Razloga za to je više, a glavni je taj što ti korisnici nemaju u pritvoru počinioce koji su NEZ. Međutim, dodatno pitanje je obuka i samopouzdanje zatvorskog osoblja. Obuka zatvorskog osoblja će biti potpuno razrađena pod naslovom Tematske grupe u ovoj oblasti, ali je važno izdvojiti specijalizovaniju obuku o PRP i razloge zašto alat nije u potpunosti primenjen za buduće odluke pri izradi politika.

Strukturirano stručno mišljenje

Prvo, do sada se većina korisnika prilikom procene rizika oslanjala i u kulturološkom smislu je očekivala da dobije neku vrstu „ocene“ koja će pokazati da li je pojedinac u niskom, srednjem ili visokom riziku. Međutim, u protekloj deceniji došlo je do pomeranja sa „ocene“ (ili uobičajenije poznatog kao aktuarski ili prediktivni metod procene rizika) na individualizovano strukturirano stručno mišljenje. Na nekoliko različitih nivoa, ovo se pokazalo kao najteži aspekt za većinu korisnika. U drugim jurisdikcijama, psihosocijalno osoblje, posebno psiholozi i psihijatri, prolaze detaljnu i stalnu obuku (često na postdiplomskom nivou i dalje) za davanje strukturiranih stručnih mišljenja o ljudskom ponašanju koja dovode do odluka o slobodi ili sankcijama.

Obuka koju su korisnici prošli na temu PRP tokom ovog projekta je razumljivo izostavila ovu važnu osnovnu obuku i skočila je pravo na specijalizovaniju procenu nasilnog ekstremizma. Iako su korisnici uvereni da alat za PRP nema prediktivnu sposobnost i da se koristi za smeštaj pojedinaca na lokaciju gde će dobiti najprikladniji oblik postupanja, to je rezultiralo značajnim ograničenjem nivoa njihovog samopouzdanja. Strukturirano stručno mišljenje zahteva dobro obučeno zatvorsko osoblje koje može da obrađuje i analizira rezultate i podatke koje pregledaju, uz kontinuirano podizanje svesti i razumevanje literature koja se odnosi na radikalizaciju.

Razmena informacija

Potreba za stalnim unapređenjem međusektorske (interne) i multiagencijske (eksterne) razmene informacija je razmatrana tokom projekta i ostaje očigledna i danas, a vrlo malo toga se promenilo u toj oblasti. Uspostavljanje formalne procedure bi olakšalo ovaj proces. Cilj je bolja razmena informacija o postupcima procene rizika i potreba u zatvoru i da se poveća samopouzdanje osoblja da svoje odluke zasniva na pouzdanim informacijama. Ovo postaje još važnije kada zatvorenici ne pristanu da budu intervjuisani u svrhu PRP i kad se osoblje mora osloniti na informacije iz dosijea. Ove informacije iz dosijea su često donekle ograničene, što dovodi do nesigurnog donošenja odluka u najgorem slučaju, ali češće, nedostatka samopouzdanja osoblja ili sposobnosti da ocene PRP zbog nedostatka informacija. Napomene sa uputstvima koje prate alat za PRP jasno pokazuju da ako nema dovoljno informacija za određenu stavku, ovu stavku treba izostaviti. Tokom pilot-faze bilo je nekoliko slučajeva kod korisnika u kojima je bilo toliko izostavljenih stavki da je bilo kakva odluka zasnovana na alatu bila nepouzdana. Tokom faze razvoja i pilotiranja postignut je čvrst dogovor da mehanizmi saradnje među agencijama postanu održivi i da korisnici njima u potpunosti upravljaju. Dobar primer ovog procesa je sveobuhvatan pristup upravljanja predmetima (i priručnik) osmišljen u *BiH* gde postoje jasno definisani mehanizmi razmene informacija između različitih zainteresovanih strana. *Kosovo* ima sličan pristup i svoju centralnu obaveštajnu jedinicu i osobu za upravljanje razmenom informacija. U sprovođenju formalnog skrininga i procene rizika zatvorenika u *BiH*, procenitelji imaju pristup krivičnim dosijeima, socijalnoj istoriji iz centra za socijalni rad, podacima iz službe za obezbeđenje kazneno-popravne ustanove koja popunjava informativni upitnik (skrining) pri prijemu zatvorenika, informacije iz izveštaja se odobravaju u prijemnom odeljenju (psiholog, pedagog, socijalni radnik, kriminolog), a podaci zatvorske zdravstvene službe se uključuju u podatke za proces procene rizika⁷.

Takođe je važno naglasiti da je razmena informacija „dvosmerna ulica“. Ovo je bilo očigledno u diskusijama tokom regionalnih tematskih sastanaka između učesnika izvan zatvorske službe, kao što su socijalni rad, službe bezbednosti i probacija, kojima su potrebne informacije o riziku i potrebama kada se pojedinac pušta u zajednicu. Zbog zaštite podataka i zahteva klasifikacije, zatvorski i probacioni službenici još uvek nemaju dvosmeran tok informacija, u mnogim slučajevima ne mogu da dobiju čak ni osnovne informacije kao što su nivo radikalizacije, poznate sklonosti, uključenost u ratne zločine, posebne vojne veštine itd. Da bi se izbegao ovaj nedostatak, preporučene su zajedničke aktivnosti obuke kako bi se olakšala dalja saradnja, razvoj znanja i veština. U suštini, ove organizacije moraju unapred da znaju čime upravljaju i kako da upravljaju rizikom i da udovolje potrebama. Informacije treće strane uključuju sudske izveštaje, zatvorske izveštaje i drugu zatvorsku dokumentaciju, policijske izveštaje, procene zatvorskog i probacionog osoblja, itd. Ovo su obično najdostupnije informacije za proces procene rizika i igraju glavnu ulogu u potkrepljivanju celokupne procene.

⁷Videti Dokument za diskusiju, *Skrining i PRP, decembar 2020, prošireni pogled na probleme dinamičke bezbednosti*.

Kada koristiti alat za procenu rizika i potreba?

U bilo kojoj fazi izdržavanja kazne zatvorenika PRP je ključna za vođenje intervjua i planiranje kazne sa zatvorenicima. Ova poslednja tačka je važna u pogledu vremena. Većina korisnika sprovodi PRP tokom početne faze prijema za zatvorenike koji su osuđeni za krivično delo terorizma. Međutim, proces u kojem oni sprovode PRP prateći rezultate alata za skrining se (polako) razvija. Pored toga, zaključeno je da se PRP treba redovno ponavljati kako bi se kontinuirano potkrepio plan izdržavanja kazne zatvorenika i ažurirali svi preostali rizici i potrebe. Ovo tek treba da se primeni, ali se smatra najboljom praksom. U najmanju ruku, punu PRP treba ponoviti pre puštanja na slobodu.

Baza podataka

Donet je čvrst zaključak da je najbolja praksa imati centralnu bazu podataka u kojoj se može pristupiti informacijama o zatvorenicima radi potkrepljivanja skrininga i procene rizika. Pored toga, toplo se preporučuje da zatvorska obavешtajna jedinica analizira bezbednosne informacije za procenu rizika. Celom osoblju koje obavlja skrining i procenu rizika treba dostaviti kratak bezbednosni izveštaj sa kratkim pregledom bezbednosnih pitanja. Kod većine korisnika ova pitanja ostaju otvorena.

Angažovanje zatvorenika i informisani pristanak

Angažovanje zatvorenika u procesu intervjua bio je značajan problem za korisnike tokom projekta i, iako je mnogo članova osoblja prošlo obuku na temu motivacionog intervjua u sklopu početne obuke u pilot-fazi, ovo je moralo da se ponovi kod određenog broja korisnika nakon pilot-faze. Podaci koji podupiru ovaj izveštaj sugerišu da će ovo ostati stalni zahtev za sve korisnike kako bi razvili kompetencije i veštine u radu sa ovom grupom pojedinaca. Međutim, takođe se uočava da je intervjuisanje radi procene rizika dobrovoljno (sprovođenje procene rizika nije) za pojedinca.

PREPORUKE ZA PROCENU RIZIKA I POTREBA

A. Nivo izrade politika i zakonodavni nivo

Cilj sadašnjeg projekta nije bio samo da podrži korisnike u razvoju ili prilagođavanju alata za skrining i PRP već da osigura njihovu izradu iz perspektive ljudskih prava. Sve smernice za izradu politike u ovoj oblasti moraju pre svega osigurati podršku takvim principima. Važan među njima je pravo na slobodu misli (član 9 EKLJP), koje bi trebalo da nastavi da pruža osnovne smernice u razvoju svake procene rizika/potreba zatvorenika. Ispoljavanje ekstremističkih uverenja nije samo po sebi opasno. Postaje opasno kada se takva uverenja ili misli manifestuju kroz delo ili nameru da se deluje. Širenje svih dostupnih podataka sugeriše da je veoma pozitivan aspekt projekta to što su radne grupe svih korisnika osmislile alat za PRP uzimajući u obzir ove važne principe. Pri usklađivanju podataka iz različitih radova izrađenih u okviru ovog projekta i kao odgovor na upitnike poslate učesnicima, a u cilju usmeravanja budućih politika za zaštitu ljudskih prava, ova poslednja tačka je važna za korisnike kako bi osigurali da alati za PRP mere ono što treba da mere, a da bi se to postiglo, potrebno je stalno praćenje. Takvi kakvi jesu, alati za PRP nastali tokom ovog projekta pridržavaju se takvih smernica. Oni su zasnovani na empirijskoj literaturi o faktorima privlačenja, odbijanja i ličnim faktorima i korisnici treba da vode računa i da se u daljim promenama ili razvoju svojih alata pridržavaju ovih principa.

Takođe bi trebalo stalno obnavljati baze znanja o ovim alatima kako bi bili zasnovani na najnovijim empirijskim nalazima. Partnerstvo sa univerzitetom ili akademskom ustanovom bilo bi veoma korisno u ovoj oblasti. Za sada postoje ograničeni dokazi o postojanju kontinuuma između radikalnih misli i terorističkih dela, koji je u mnogim jurisdikcijama korišćen kao podrška zakonodavstvu u kriminalizaciji „nenasilnog ekstremizma“⁸. Sve promene alata za PRP bi, stoga, trebalo da uključe stručnjake na terenu.

Za religiozno inspirisan ekstremizam važno je ne mešati ljude koji su možda (ponovo) otkrili svoju veru sa ljudima koji su razvili radikalne stavove. Većina ljudi koji se preobrate ili vrate (npr. u islam) tokom kazne zatvora to čine iz mirnih individualnih motiva ili da bi se povezali sa grupom drugih zatvorenika. Međutim, predrasude u pogledu veze između veroispovesti i ekstremizma su i dalje prisutne i mogu ometati dobru procenu rizika. Alati za skrining i PRP su dobri samo onoliko koliko je dobar pojedinac koji ih primenjuje, tako da kontinuirana obuka osoblja i usavršavanje moraju biti deo politika koje se odnose na ovu oblast. Predrasude i strah mogu dovesti do prekomernog prijavljivanja i negativnih interakcija koje zauzvrat mogu potkopati sve napore korisnika da postignu odvratanje.

Osiguravanje kontinuirane valjanosti i pouzdanosti alata je od suštinskog značaja za donošenje odluka zasnovanih na dokazima. Međutim, do danas alati nastali u okviru ovog projekta nemaju prediktivnu sposobnost (da bi mogli da predvide da li se u budućnosti može desiti akt terorizma ili nasilnog ekstremizma). Ovo je bilo van okvira ovog projekta i potrebno je mnogo godina statističke analize i rezultata, uglavnom zasnovanih na stopama ponovnih prestupa, da bi se mogla utvrditi prediktivna priroda alata. Trenutno nije dostupan alat za procenu rizika sa prediktivnim svojstvima za rad sa NEZ. U smislu upravljanja resursima i individualizovanog planiranja postupanja, alati imaju dobru upotrebnu vrednost i treba ih stalno pratiti da bi se ispunila njihova svrha. Prilikom izrade politika i zakona u vezi sa procenom rizika važno je da pitanje informisanog pristanka bude jasno naznačeno.

Zatvorenici imaju pravo da odbiju da budu intervjuisani i za to ne mogu biti kažnjeni. Iz odbijanja zatvorenika da se uključi u proces intervjua ne može se pouzdano izvesti zaključak o riziku ili opasnosti. Neki korisnici ili nisu rekli zatvoreniku razlog za intervjua ili su predložili drugi razlog u slučajevima kada su zatvorenici odbili ili su rekli drugim zatvorenicima za intervjua. Ovo je u suprotnosti sa ljudskim pravima i sve buduće politike treba da ukažu na potrebu za informisanim pristankom u procesu intervjua. Stalna obuka na temu motivacionog intervjua može pomoći osoblju u razvoju daljih veština u angažovanju zatvorenika. S obzirom na jednoglasnu saglasnost svih korisnika da je saradnja među agencijama ključna u identifikaciji i upravljanju rizicima u vezi sa radikalizacijom, standardne operativne procedure bi bile dobra polazna tačka da se osigura ostvarenje ovog procesa.

Pristup upravljanja predmetima koji je usvojila *BiH* i proces koji je usvojilo *Kosovo* su dobre početne tačke za ovo, a na taj način ova saradnja sa više agencija takođe potkrepljuje proces procene potreba u okviru alata za PRP kako bi NEZ dobili mogućnosti za rehabilitaciju. U okviru domena multiagencijske saradnje, mogu se razmenjivati ekspertiza i informacije, na odgovarajući način prenositi individualni rizici i osmišljavati akcioni planovi. Svaki učesnik sastanka tematskih radnih grupa (RG) u velikoj je meri imao korist od primera individualnih korisnika multiagencijske saradnje i bilo je dogovoreno da ovo bude standard na kome treba raditi kod svih korisnika.

⁸Rita Augestad Knudsen (2020) *Measuring radicalisation: risk assessment conceptualisations and practice in England and Wales*, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 12:1, 37-54, DOI: 10.1080/19434472.2018.1509105

Ovo će se dodatno razmatrati u odeljku ovog izveštaja o obuci, ali sada treba napomenuti da mreža „Holistička inicijativa za prevenciju radikalizacije“ za kontinuiranu obuku i razmenu znanja na Balkanu u zemljama Južne i Istočne Evrope, čiji je cilj da se razvije mreža za kontinuiranu obuku i razmenu znanja na Balkanu u zemljama Južne i Istočne Evrope, treba da se koristi za potkrepljivanje svih smernica, baš kao i ažurirane informacije iz MSR.

B. Nivo implementacije

Kako Silke ističe, zatvor nije reformisao bivšeg vođu Al Kaide Ajmana al Zavahirija, nije ga rehabilitovao, a svakako nije uspeo da ga deradikalizuje. To ga je samo učinilo još opasnijim⁹ (Silke, 2014b, str. 108). U tom cilju, korisnicima su potrebni sistemi u okviru kojih će njihovi programi rehabilitacije moći da prate one koji su u najvećem riziku da postanu radikalizovani ili radikalizuju druge. Ovo uključuje dinamičku bezbednost. Termin „dinamička bezbednost“ može se definisati i razumeti kao radnje koje doprinose razvoju profesionalnih, pozitivnih odnosa između članova osoblja i počinitelja. Imajući to u vidu, osoblje obezbeđenja poznaje one za koje su zaduženi više od psihosocijalnog osoblja i dragoceni su izvor informacija za doprinos PRP. Odeljenje za bezbednost treba da obezbedi proceniteljima rizika kratak izveštaj o svim relevantnim faktorima u vezi sa bezbednošću koji bi mogli da utiču na njihovu ocenu PRP.

Obaveštajni podaci potrebni za tačan skrining i procenu rizika obuhvataju sledeće elemente: **Prošlost** – Na osnovu dela i drugih prestupa, pokretača i situacionog konteksta. Koji su poznati faktori rizika? Ove informacije mogu doći iz širokog spektra izvora, uključujući sudske transkripte, bezbednosne/policijske informacije, socijalni rad i krivičnu istoriju. **Sadašnjost** – Snimak okoline. Sadašnje ponašanje, situacioni konteksti i zaštitni faktori. Ovo se dešava u zatvorskom okruženju i postoji zahtev da se navede šta i zašto su ovi pokazatelji ponašanja relevantni. Ravnoteža u odlukama: Imajući u vidu ove promene i njihovu relevantnost za prošla ponašanja, šta treba uraditi što je funkcionalno za upravljanje i/ili ublažavanje ovog rizika? Pojačano praćenje treba da uključi šta je to što se prati. Dalje pitanje za korisnike u obezbeđivanju dobrih zatvorskih obaveštajnih informacija odnosi se na paralelno ponašanje u prekršajima (PPP). PPP se javlja kada pojedinac pokaže niz ponašanja, misli ili emocija, koji liči na misli ili emocije ponašanja koje su bile prisutne pre i/ili tokom njihovog napada (Wakama, 2008). Prilikom ocenjivanja alata za PRP, procenitelji bi trebalo da imaju u vidu ovaj koncept i to da li bi neka ponašanja mogla biti PPP.

Kao i *Albanija, BiH* je predložila formalniji mehanizam prikupljanja informacija, kao što je centralna baza podataka. Uspostavljena tačka kontakta u svakom zatvoru treba da prođe obuku iz analize obaveštajnih podataka kako bi se poboljšali obaveštajni proizvodi i eventualno dale osoblju dodatne informacije.

U smislu multidisciplinarnog pristupa, na *Kosovu* postoji bliska saradnja sa popravnim osobljem, nadzornicima odeljenja, upravnikom odeljenja, obaveštajnim službama ustanove, u slučaju potrebe, direktan kontakt sa direktorom obaveštajnih službi. Postoje redovni mesečni sastanci koji uključuju celu grupu koja radi sa NEZ. Socijalni radnici popunjavaju podatke u bazi podataka koju prate agencije, a socijalni službenici informacije dobijaju direktno od direktora obaveštajnih službi, koji je i zadužen za rad sa ovom kategorijom zatvorenika. Podaci o pojedinačnim procenama radikalizacije se dele sa direktorom obaveštajne službe putem imejla, a ako postoji nedoumica, onda se ti podaci dele sa vođom odeljenja i obaveštajnim osobljem.

⁹Videti Dokument za diskusiju, *Skrining i PRP, decembar 2020, strana 5*

Ovaj model najbolje prakse bi lako mogli da prihvate i drugi korisnici. Unapređenje obaveštajnih sposobnosti u zatvoru treba da uključi analizu informacija i uspostavljanje mehanizma komunikacije sa spoljnim agencijama radi dobijanja dodatnih informacija i prikupljanja obaveštajnih podataka.

Zatvorenici ne moraju biti intervjuisani u svrhu PRP. U smislu informisanog pristanka, zatvorenicima se mora saopštiti svrha intervjua i dobrovoljna priroda učešća. Iako uvek postoji opasnost da oni neće učestvovati, imaju pravo da znaju zbog čega se intervjuišu i da odbiju. Ako postoji dovoljno informacija o dosijeju, onda se PRP može oceniti. Ako nema dovoljno informacija o dosijeju na zakonodavnom nivou, ove informacije se moraju filtrirati kako bi se situacija mogla pratiti. PRP treba da prati alat za skrining ako je to naznačeno. Može se obaviti tokom faze prijema, ali bi je takođe trebalo redovno revidirati tokom izdržavanja kazne zatvorenika.

Tokom pilot-faze i u grupama za diskusiju, korisnici su jednoglasno izjavili da proces motivacionog intervjua zahteva vreme. Preporučuje se da lice koje obavlja intervju podeli intervju na dva termina od otprilike po 45 minuta. Svrha alata za PRP je da koristi strukturirano stručno mišljenje (SSM) da odredi koji nivo rehabilitacionih napora treba uvesti za zatvorenika, što se može sažeti u plan postupanja. U idealnom slučaju, ovaj plan postupanja bi trebalo da napravi multidisciplinarni tim. S tim u vezi, u fazi implementacije važno je razumeti da je za obavljanje procene rizika i naknadnog plana postupanja potrebno vreme i strpljenje. Tokom projekta je bilo veoma očigledno da osoblje često nije dobilo dovoljno vremena da to uradi i da se očekivalo da pored svojih uobičajenih dužnosti uradi i procenu rizika. Da bi se osigurala zaštita ljudskih prava i tačna procena rizika, u politikama treba jasno naznačiti da raspodela posla osoblja uzme u obzir potrebno vreme za ove procene.

Međuposmatračka pouzdanost (kada dve osobe koje ocenjuju istog zatvorenika) koristan je metod za procenu zatvorenika u smislu pouzdanosti alata koji se koristi, ali, mimo ovoga, to je dobar metod da se obezbedi kontinuirano usavršavanje osoblja na temu procene rizika jer im daje priliku da razgovaraju o informacijama iz dosijea i zatvoreniku. Sadržaj obuke vremenom zastareva, tako da je važno da se osoblju obezbedi prilika i vreme da ažuriraju svoje veštine u proceni rizika. Uspostavljanje nekih provera međuposmatračke pouzdanosti od strane kolega je dobar način da se to postigne.

TEMA 2

Rehabilitacija, postupanje i odvracanje
od nasilja radikalizovanih i nasilnih
ekstremističkih zatvorenika

Analitički pregled nalaza, trendova i prakse na Zapadnom Balkanu

Svih šest korisnika priznalo je ozbiljnost rizika koji predstavlja radikalizacija u zatvorima i potrebu za sprovođenjem delotvornih programa rehabilitacije kako bi se pojedinci odvratili od upotrebe nasilja i deradikalizovali. Svi korisnici su institucionalizovali opšte programe rehabilitacije u okviru svojih popravnih službi. Programi rehabilitacije koji se sprovode u različitim zatvorima šest korisnika koji učestvuju u projektu se razlikuju, pri čemu *Severna Makedonija* i *BiH* naglašavaju komponentu programa kognitivnog razvoja. U *Severnoj Makedoniji* program kognitivnog razvoja je pilotiran u tri zatvorske ustanove. Program opšte rehabilitacije u *Albaniji* fokusira se na sprovođenje nacionalnog programa obrazovanja i drugih stručnih veština za zatvorenike. Ovo je slično programu rehabilitacije na *Kosovu*, gde postoji opšti (obavezni) program, koji uključuje i kognitivne veštine i obuku za neke stručne veštine, kao i poseban obrazovni program (fakultativni). Korisnici su bili slični po tome što su njihovi napori da se suoče sa radikalizacijom bili usmereni na odvratanje od nasilja, a ne na deradikalizaciju i da su napori za rehabilitaciju u razvoju bili usmereni na to. Glavni zajednički elementi intervencija za NEZ širom regiona bili su da se osigura da svaki plan rehabilitacije bude individualizovan prema riziku i potrebama zatvorenika. Svi korisnici imaju, ili su u procesu implementacije, specifičnog alata za PRP NEZ radi određivanja nivoa rizika i potreba za svakog pojedinog zatvorenika čiji inputi služe kao osnova za razvoj i individualni plan rehabilitacije/postupanja. *Albanija, Kosovo* i *Srbija* su razvile posebne alate za NEZ i individualne programe rehabilitacije za NEZ u okviru projekta i uspešno su ih sproveli. Pilot faze su dokazale funkcionalnost i primenljivost ovih alata i individualnog programa rehabilitacije u okviru svojih zatvorskih konteksta i njegove specifičnosti, ali su identifikovani određeni izazovi u njihovoj svakodnevnoj realizaciji pri radu sa NEZ.

Izazovi primene individualnog rehabilitacionog pristupa kod NEZ

Jedan od glavnih izazova koje su identifikovali svi korisnici bio je nedostatak dovoljnih finansijskih sredstava potrebnih za sprovođenje rehabilitacionih intervencija. Pored toga, tu su i nedovoljni ljudski resursi i njihova obuka. Učesnici su univerzalno priznali da su izgradnja kapaciteta i obuka potrebni za zatvorsko osoblje koje radi sa NEZ. Zapaženo je da dinamička bezbednost, čiji je cilj izgradnja dobrih odnosa između zatvorskog osoblja i zatvorenika, igra značajnu ulogu u jačanju saradnje i izgradnje poverenja sa NEZ i treba je prilagoditi u svim interakcijama sa njima. Uočeno je da svi korisnici imaju ograničene resurse kada je u pitanju budućnost. Razvoj veština i znanja o procesima odvratanja, a posebno deradikalizacije, posebno u vezi sa verskom ideologijom za zatvorsko osoblje, praktičari su isticali kao ključnu potrebu.

Pitanje koliko su NEZ motivisani da učestvuju u CVE, deradikalizaciji ili sličnim vrstama intervencija pokrenulo je neka ključna pitanja. U nekim slučajevima postoji ili odsustvo ili minimalna želja za promenom. Neki NEZ su imali složene stavove i ne poštuju legitimitet zatvorskih vlasti i zakona. Jednu naizgled očiglednu mogućnost uključivanja imama u proces rehabilitacije odbacili su neki NEZ, koji su protestovali zbog pokušaja da se utiče na njihova verska uverenja. Pri uključivanju verskih lidera u napore u pravcu rehabilitacije, važna je dobra obuka. Za takve ličnosti je od ključnog značaja da shvate kako da zainteresuju NEZ za proces preispitivanja njihovih uverenja i iniciranja unutrašnje promene. Bez obzira na to da li NEZ u ovoj fazi pokazuju aktivan otpor ili ne, prvi korak usredsređen na motivaciju i poverenje često je bio najteži deo rehabilitacije.

Uporedo sa ovim, značajna prednost se može steći kroz programe koji nude uglavnom stručnu obuku ili stavljaju naglasak na posao. Zajedničko za sve korisnike bilo je korišćenje multidisciplinarnog tima (MDT) koji bi se uključio u procenu rizika/potreba i time planirao postupanje za svakog zatvorenika, što je u skladu sa standardima najbolje međunarodne prakse. Zajednički je stav da programi rehabilitacije za NEZ ne bi trebalo da budu vremenski ograničeni ili fiksni po dužini, već bi trebalo da budu stalni i da se redovno revidiraju da bi se utvrdile bilo kakve promene rizika i potreba – bilo njihovo povećanje ili smanjenje.

Svi korisnici su podržali uključivanje stručnog osposobljavanja kao metode izgradnje veština, ali i kao metode odvratanja od radikalizovanih stavova. Postojao je univerzalni konsenzus da svaki napor ka rehabilitaciji treba da uključi integrisane usluge, idealno sa specijalizovanom jedinicom koja koordinira ove usluge i u zatvoru, i u zajednici. Zajednički stav je bio izbegavanje prakse direktnog osporavanja verovanja, već korišćenje motivacionog pristupa da se istraži razlika između osnovnih vrednosti i identiteta pojedinaca pre radikalizacije i njihovog novog identiteta kao rezultat radikalizacije. Iako su postojale neke razlike u vezi sa „push“ faktorima, „pull“ faktorima i ličnim faktorima među korisnicima, većina njih je delila slična iskustva sa ovim faktorima uz planove za uključivanje metoda za korišćenje iskustava pojedinačnih NEZ sa različitim push/pull/ličnim faktorima. Još jedna zajednička tema bila je nivo posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) i anksioznosti kod boraca povratnika, za šta je potvrđeno da je potrebno više specijalističkog doprinosa psihologa i zdravstvenih radnika kao deo multidisciplinarnog pristupa. Preporučuje se da se u ovom pogledu procena standardizuje tokom perioda prijema i da čini deo procene rizika/potreba, posebno za identifikaciju faktora odgovornosti koji mogu uticati na sposobnost pojedinca da se angažuje u naporima rehabilitacije.

Napori da se pruže ponude za intervenciju radikalizovanim zatvorenima nose sa sobom drugačiji skup izazova za upravljanje drugim zatvorenima, jer mnogi imaju duboko ukorenjene poglede na svet. Zajednička tema bila je hitna potreba za „usavršavanjem“ osoblja za upravljanje zatvorenima kako u kontekstu postupanja, tako i na dnevnoj bazi. Treba imati na umu da rehabilitacija zatvorenika nije ograničena na terapiju ili postupanje, već se u idealnom okruženju odvija u kontekstu u kojem celokupno osoblje u zatvoru radi na istom cilju. Među zajedničkim izazovima širom regiona bila je potreba za povećanjem ljudskih resursa i ulaganjem u obuku osoblja, vođstvo i adekvatan nadzor osoblja angažovanog u programima rehabilitacije. Tokom trajanja projekta razvijena je i pilotirana individualna metodologija rehabilitacije za NEZ. Veštine neophodne za sprovođenje ovih programa su obavezne. Obuka na temu motivacionih intervjuova je prioritetna obuka koja je potrebna osoblju. Tema koja polako isplivava na površinu je potencijalni gubitak znanja prenesenog tokom obuke tokom vremena, što može rezultirati nedostatkom samopouzdanja za implementaciju pilot-projekta, pored drugih izazova u vezi sa preraspodelom osoblja i fluktuacijom osoblja, i slabljenjem podrške menadžmenta. Ovo je kritičan aspekt jer rehabilitacija počinje kada zatvorenik prvi put uđe u zatvor, bilo da je u pritvoru u prekrivičnom postupku ili osuđen. U tom kontekstu, sesije koučinga su prihvaćene kao veoma dobar metod pružanja obuke u realnom vremenu za korišćenje veština.

REHABILITACIONI KAPACITETI KOD KORISNIKA

Kosovo

Na početku projekta, na *Kosovu* su tri različita volonterska programa vodili psiholozi, socijalni radnici i imami. Programi su bili usmereni na pitanja mentalnog zdravlja, verske savete, izgradnju kognitivnih veština, obrazovanje i obuku za stručne veštine, kreativne i rekreativne aktivnosti i

¹⁰U Albaniji, Srbiji i na Kosovu, alati/programi specifični za NEZ su uspešno pilotirani u okviru projekta.

angažovanje porodice. Pored toga, postoje tri radionice na kojima se NEZ mogu obući i dobiti sertifikat o konkretnom zanimanju. Konkretno, sertifikat nema naziv ili logo zatvora, kako bi se smanjila stigma za NEZ pri ponovnom početku rada. Prethodno je učešće NEZ u programu rehabilitacije obeshrabrivalo ideološke vođe među populacijom NEZ, koje su vršile pritisak na druge da se ne priključe. Uklanjanje ovih visokorizičnih, veoma uticajnih pojedinaca rezultiralo je većom saradnjom i učešćem preostalih NEZ.

U okviru trenutnog projekta, razvijene su metodologija i smernice za program rehabilitacije specifičan za NEZ, koji su pilotirani u kosovskom Zatvoru Dubrava i Zatvoru visoke bezbednosti. Ovaj program je pilotiran korišćenjem multidisciplinarnog pristupa.¹¹ Program rehabilitacije je podeljen u dva dela koji odražavaju najbolju međunarodnu praksu u intervencijama sa NEZ. Prvi deo je fokusiran na orijentaciju zatvorenika na zatvorski život, pomirivanje sa kaznom i izgradnju odnosa/poverenja sa fasilitatorom. Drugi deo pokriva ceo proces izdržavanja kazne (videti Priručnik za rehabilitaciju MSR). Učešću prethodi detaljna procena rizika i potreba u vezi sa rehabilitacijom pomoću kontrolne liste za njihovu identifikaciju i evidentiranje. Sesije obuhvataju širok spektar elemenata i bave se razvojem samokontrole, sticanjem kognitivnih veština i fokusom emocionalne samoregulacije. Sve u svemu, fasilitatori su bili zadovoljni programom rehabilitacije, ali su izrazili zabrinutost zbog toga koliko vremena je fasilitatorima dodeljeno da vode program pored svojih uobičajenih dužnosti. Još jedan komentar korisnika govori u prilog potrebi za daljom obukom osoblja za izvođenje ovakvih programa, posebno zato što su rotacije/smene na poslu za osoblje česte.

Albanija

Na početku regionalnog projekta, u **Albaniji** su programi intervencije u cilju rehabilitacije bili u početnim fazama jer do sada nije bilo implementacije programa. Kao što su primetili drugi korisnici, osuđeni NEZ često ne prihvataju autoritet zatvorskog osoblja, sudstva i drugih zvaničnih aktera. Ovo je dovelo do značajne potrebe za većom obukom osoblja o tome kako da efikasnije komuniciraju sa NEZ, posebno da bi ih motivisali da učestvuju u rehabilitacionim intervencijama. Postojala je i zabrinutost da li će se NEZ uključiti u rehabilitacione aktivnosti dizajnirane za one koji nisu NEZ.

Programi rehabilitacije u **Albaniji** imaju nekoliko međusobno povezanih ciljeva i metoda za njihovo postizanje. Oni uključuju fokus na agresivno ponašanje i kontrolu agresije; razvoj povezanih kognitivnih veština; i modul za unapređenje motivacije za podsticanje angažovanja na intervencijama. Primećeno je da je zatvorsko osoblje uključeno u ovaj proces imalo različite količine obuke, i da se osoblje često premešta na različite uloge i da ne postoji osnovni program obuke. U septembru 2022. godine, pilotiranje alata/programa specifičnih za NEZ razvijenih u okviru projekta je počelo u dva albanska zatvora i završeno je krajem novembra 2022. godine. Pilotiranje je potvrdilo potrebu za specifičnim alatima i programom namenjenim ovoj kategoriji zatvorenika i pokazalo je da su alatke/program primenjivi u zatvorskom kontekstu u **Albaniji**.

Bosna i Hercegovina

Na početku regionalnog projekta u **BiH** je sprovedeno individualno planiranje i analiza ličnosti za svakog NEZ i napravljena je podela na 8 delova: obrazovanje (osnovna i srednja škola), radna terapija, porodična dinamika, ostale aktivnosti (sport, kultura), individualni rad (vrsta

¹¹Program rehabilitacije je počeo krajem septembra 2021. i pratile su ga posete za praćenje/podršku od strane lokalnog konsultanta, kao i sastanci za obuku/podršku sa međunarodnim konsultantom.

rada sa zatvorenikom, njegovo mišljenje o počinjenom delu). U okviru specifičnog projekta za ovog korisnika, izrađen je niz dokumenata: Strateška politika i Akcioni plan za postupanje sa NEZ (2020–2025) i Strategija upravljanja osobljem, kao i pravna analiza i materijal za obuku za primenu Priručnika o sistemu upravljanja slučajevima za NEZ. U saradnji sa SE, zatvorski sistem **BiH** je razvio posebne smernice za upravljanje procesom rehabilitacije NEZ.

Ovo je uključivalo razvoj ukupno sedam programa postupanja, i to u sledećim oblastima: motivacija; stavovi, veštine, rešavanje problema, emocije, zavisnost i programi pre puštanja na slobodu. Iako je naglasak stavljen na komponentu programa kognitivnog razvoja, **BiH** takođe uključuje verske i sportske aktivnosti pored raznih kulturnih aktivnosti. Kompletan priručnik i sistem upravljanja predmetima posvećen je rehabilitaciji nasilnih ekstremističkih zatvorenika u **BiH**. Praksa u **BiH** je prilično napredna u smislu razvoja alata i aktivna je u implementaciji obuke i pilotiranja u oblasti radikalizacije od 2018. Paket alata i program rehabilitacije su revidirani u svetlu najbolje međunarodne prakse. Međutim, izgleda da su izazovi sa kojima se suočava **BiH** logistički jer su NEZ prebačeni u državni zatvor i nisu imali pristup bilo kakvoj značajnijoj aktivnosti, što narušava svrhu i ciljeve programa rehabilitacije. Situacija je takva zbog promene sa fokusom na veću podršku menadžmentu i implementaciji sistema upravljanja predmetima u zakon. Ono što je zanimljivo je da je **BiH** prijavila da je alat za skrining primenjen na zatvorenika koji nije bio u pritvoru zbog terorističkog dela, ali koji je ipak radikalizovan, što je dobar primer zašto je ovaj alat važan deo međusobne povezanosti u procesu rehabilitacije. Postoji potreba za dodatnom edukacijom kadrova kako bi se sproveo individualni pristup rehabilitaciji.

Crna Gora

Projekat je podržao razvoj specifičnih alata/programa za NEZ, ali oni još nisu pilotirani jer trenutno nema zatvorenika ove kategorije u zatvorskom sistemu **Crne Gore**. Bilo je vrlo malo obuka osoblja za sprovođenje rehabilitacionih intervencija za ovu kategoriju zatvorenika. U **Crnoj Gori** je bilo u upotrebi nekoliko opštih programa i paket pojedinačnih programa za zatvorenike na dugim kaznama. Proces rehabilitacije i postupanja prati individualne potrebe koje su identifikovane i usmerene ka reintegraciji. Deo ovoga podrazumeva proces otkrivanja perspektiva zatvorenika, a osoblje nastoji da ospori uverenja koja su uticala na njihove odluke. U radu pre puštanja na slobodu postoji i snažan praktični fokus koji uključuje pažnju posvećenu pismenosti, obrazovanju i stručnoj obuci. Drugi veliki deo rada odnosi se na porodične odnose, a posebno na posledice njihovih raspada izazvanih učešćem zatvorenika u terorističkom delu. Prepoznato je da ovo predstavlja potencijalne probleme u slučajevima kada porodice podržavaju ekstremističku ideologiju, uključujući i slučajeve kada su članovi porodice postali strani teroristički borci (STB). Pored toga, dostupan je i širok spektar drugih programskih aktivnosti, posebno za zatvorenike na izdržavanju dužih kazni (koje u nekim slučajevima mogu biti u rasponu od 20 do 40 godina). Održavaju se sesije o kontroli besa, radionice na temu osnaživanja i, kada je to potrebno, o seksualnim krivičnim delima. Zatvorenici takođe mogu pristupiti sportskim i kulturnim aktivnostima, a u neke svrhe postoje veze sa agencijama lokalne zajednice i verskim službama. Pažnja je posvećena uticaju koji neki zatvorenici, posebno oni koji služe duge kazne za ubistva koja uključuju visok nivo brutalnosti, mogu imati na druge zatvorenike, kao i potrebi za razvojem specijalizovanih programa za ovu grupu.

Severna Makedonija

Zatvorski sistem u **Severnoj Makedoniji** sprovodi posebno osmišljene rehabilitacione intervencije za radikalizovane zatvorenike na osnovu nacrtu metodologije rehabilitacije za radikalizovane

osobe, gde se primenjuje individualizovan plan postupanja, u trajanju od 12 meseci. Moduli se fokusiraju na razvoj pozitivnih odnosa između NEZ i verskih predstavnika i psihologa, naraciju, učenje i lični razvoj, vrednosti i uverenja. Svaki modul uključuje verske predstavnike, predstavnike zajednice i nevladine organizacije (NVO) i primenjuje se na NEZ sa niskim do srednjim rizikom. *Severna Makedonija* je takođe već razvila specifičnu PRP koja koristi listu indikatora. Nekoliko intervencija je bilo u različitim fazama razvoja, pri čemu su neke bile finalizovane, dok su druge tek bile u razvoju. One su uključivale rad na unapređenju morala ili vrednosti, obrazovanje i stručno osposobljavanje.

Već je završen program od 44 sesije podeljen u četiri modula (modul 1: pet meseci; moduli 2–3–4: svaki po dva meseca). Neki delovi uključuju vežbe za izgradnju poverenja i narativne promene ka razvoju novih prosocijalnih identiteta. Veze sa porodicama su uključene u neke delove procesa. Za sledeću fazu procesa, suštinski fokus je stavljen na razvoj sigurnih kanala komunikacije između zatvora i službi bezbednosti. Ipak, ostaju i pitanja o definiciji individualnih ciljeva kao prosocijalnih ili antisocijalnih u zavisnosti od perspektive i uverenja. Za realizaciju programa motivacioni intervju je ključna veština koju zaposleni razvijaju. Intervencija je varijabilna u zavisnosti od procenjenog stepena rizika, te za nizak rizik predviđa = 3–4 meseca. Srednji rizik = 4–6 meseci. Visok rizik = 6–12 meseci. U uvodnom i najvećem delu intenzivno se radi na uspostavljanju i izgradnji veza koje su odlučujuće za dalji tok programa, a zatim slede tri modula:

Narativni sa 6 sesija; Učenje i rešavanje zadataka sa 3 sesije; i Vrednosti i procene sa 4 sesije. Krajnji cilj programa je da pomogne pojedincu da se ponovo poveže sa svojim prethodnim „ja“ tako da njegovi ekstremni stavovi postanu manje izraženi. *Severna Makedonija* je nastavila da prijavljuje probleme u sprovođenju pilot-faze svog programa rehabilitacije zbog niza logističkih faktora. Važno je napomenuti da postoji alat za skrining radikalizacije i da ga jasno treba primeniti da bi se otkrili znaci radikalizacije pre nego što postanu ukorenjeni i problematični. Bez obzira na logističke faktore, čak i ako bi se mogao identifikovati samo jedan odgovarajući zatvorenik za pilot-fazu, ovo bi bilo veoma korisno za utvrđivanje da li je program primenljiv u *Severnoj Makedoniji*. Neki izazovi se odnose na odsustvo podrške upravljačkih struktura u pojedinim zatvorskim ustanovama i oskudnu motivaciju osuđenih lica za uključivanje u program zbog same prirode programa koji je modifikovan za interakciju „jedan na jedan“ i može trajati do 1 godine.

Srbija

Uz podršku Saveta Evrope, *Srbija* je razvila alate za skrining, procenu rizika i potreba za NEZ i individualnu metodologiju rehabilitacije. Osoblje je obučeno i uspešno je pilotiralo metodologiju rehabilitacije u pritvorskoj ustanovi u Požarevcu. Program rehabilitacije je bio dobro prihvaćen, ali je istaknuto nekoliko izazova za njegovu punu primenu u praksi. Program je fleksibilan po svojoj strukturi i sadržaju, što ga čini veoma pogodnim za prilagođavanje individualnom planu postupanja. Moguć je veći ili manji fokus na određene sadržaje i prilagođavanje ritma i dinamike individualnim potrebama konkretnog zatvorenika, što mu daje značajnu prednost u odnosu na strože strukturirane programe koji su manje osetljivi na individualne potrebe zatvorenika. Program podstiče: komunikaciju između realizatora i zatvorenika, izgradnju radnog saveza, razvoj otvorenosti i poverenja, a na nivou odnosa/integracije čini osnovu za eventualnu promenu kod zatvorenika. Izazovi se tiču organizacije rada u zatvoru i neophodnosti pripreme i planiranja sesija i programa. Neophodno je da onaj koji vodi program poseduje znanje o motivacionim intervjuima i radu sa onima koji pokazuju otpor. Kao i kod drugih korisnika, značajan izazov je i kako motivisati NEZ da se uključi u program rehabilitacije.

PREPORUKE ZA REHABILITACIJU I ODVRAĆANJE OD NASILJA:

A. Nivo izrade politika i zakonodavni nivo

Važno je formalizovati saradnju između zatvora i relevantnih lokalnih partnera, uključujući verske savetnike.

Ključno je uspostaviti jedinstvene procedure za rad sa radikalizovanim zatvorenici, tačnije, zatvorenici osuđenim za terorizam, kao i smernice za resocijalizaciju i pomoć nakon puštanja na slobodu.

Potrebna je snažna međuagencijska i prekogranična saradnja da bi se povećala održivost procesa reintegracije, posebno u slučajevima STB koji su se vratili u zemlju.

Za efikasnu rehabilitaciju NEZ tokom kazne i nakon puštanja na slobodu, toplo se preporučuje saradnja i izgradnja poverenja između svih relevantnih aktera.

Trebalo bi izraditi preporuke za dalje usklađivanje pristupa i praksi širom regiona.

S obzirom na opadanje efekta obuke zbog slabljenja podrške menadžmenta, potrebno je razmotriti obuku kojom bi se osvežilo znanje. Podrška menadžmenta treba da bude dosledna i vidljiva.

Pristup rehabilitaciji NEZ širom regiona je holistički i obuhvata potrebu za stručnim, verskim, obrazovnim i profesionalnim aspektima.

Treba uspostaviti opšti konsenzus da je „učenje kroz rad“ najbolji način da se poveća poverenje i poznavanje procesa rehabilitacije.

Treba uzeti u obzir da je održavanje znanja obučenog, specijalizovanog osoblja i smanjenje zamene osoblja preduslov za održivost rezultata. Obuka, rotacija i fluktuacija osoblja imaju presudan uticaj na proces rehabilitacije i odvratanje NEZ. Ovo utiče na bezbednosne i sigurnosne aspekte i na upravljanje zatvorom uopšte. Motivacija i samopouzdanje osoblja za sprovođenje rehabilitacionih intervencija sa visokorizičnim NEZ je od ključne važnosti.

Korisnici sa Zapadnog Balkana treba da obezbede kontinuiranu i održivu primenu rehabilitacionih intervencija izvan okvira projekta, uz primenljive mehanizme evaluacije za merenje delotvornosti sprovedenih intervencija.

Rehabilitaciju i reintegraciju NEZ treba shvatiti kao zadatak različite grupe profesija. Partnerskim organizacijama treba omogućiti pristup zatvoru kako bi započele proces rehabilitacije što je pre moguće. Ovo pomaže u izgradnji poverenja i podržava održivost kontinuuma nakon izlaska iz zatvora.

Ključno je da tranzicioni period bude podržan snažnim mehanizmima i jedinstvenim procedurama za međuagencijsku saradnju. Regionalnu prekograničnu saradnju, kako lično tako i onlajn putem platforme za saradnju, treba podržati u cilju razmene dobrih praksi, iskustava, izazova i rešenja između zatvorskih praktičara na Zapadnom Balkanu kada se bave NEZ i novim fenomenima u zatvorima. Univerzalna ljudska prava moraju se poštovati u svakom trenutku i pod svim okolnostima. Ako se to ne uradi, postoji velika verovatnoća da će doći do narušavanja procesa rehabilitacije, kako

smanjivanjem verovatnoće da će NEZ saradivati sa zatvorskim vlastima tako i jačanjem postojećih ekstremističkih stavova protiv države.

Trebalo bi uspostaviti dobar radni odnos između zatvorske obaveštajne jedinice i njihovih policijskih kolega, kao i sa onima u drugim obaveštajnim i bezbednosnim agencijama.

Trebalo bi primeniti različite mere i protokole kako bi se olakšala razmena informacija i obaveštajnih podataka, uključujući formalne sporazume, redovne sastanke između partnera, sisteme „u realnom vremenu“ za praćenje pojedinaca koji izazivaju zabrinutost i jasne procese za članove osoblja da prenesu ideje o zabrinutosti.

Saradnja više agencija treba da se usredsredi i na bezbednosne napore i napore usmerene ka rehabilitaciji i da omogući promenu interesovanja pojedinaca i njihovu umešanost u ekstremizam.

Agencije i organizacije treba da dele znanja i da koriste isti jezik, koncepte i alate za upravljanje ekstremističkim počinocima i sprečavanje nasilnog ekstremizma.

Procesi restorativne pravde, pomirenje i druge posredovane intervencije koje počinju dok su zatvorenici nasilni ekstremisti još uvek u zatvoru mogu im pomoći da pronađu svoje mesto u zajednici.

Saradnja sa lokalnim zajednicama i liderima zajednica treba da bude prioritet za reintegraciju NEZ. Prilikom odabira organizacija civilnog društva (OCD)/NVO ili pojedinačnih praktičara, važno je uzeti u obzir njihov dosadašnji rad, njihovu mrežu i ugled u zajednici, kao i njihovu strukturu finansiranja.

Potrebno je integrisati rodnu perspektivu, a politiku i praksu u vezi sa intervencijama za žene počinioce treba razviti, poboljšati i ojačati. Od vitalnog je značaja da se više pažnje usmeri na prilagođavanje intervencija specifičnim potrebama žena počinilaca. Žene čine veoma malu manjinu u većini zatvorskih populacija, i, usled toga, u zatvorskim politikama i osoblju često nedostaje svest o rodnim pitanjima i ne uzimaju u obzir jedinstvene potrebe zatvorenica. Ovo posebno važi u kontekstu žena povratnica iz ratnih zona.

Zajednice i OCD takođe moraju biti unapred pripremljene za puštanje žena iz zatvora u društvo, kako bi mogle da pruže odgovarajuću podršku. Ovo je ključni element za uspešnu dugoročnu reintegraciju žena koje se suočavaju sa drugačijim izazovima od muških počinilaca.

B. Nivo implementacije

Prilikom osmišljavanja rehabilitacionih intervencija treba uzeti u obzir da „jedno rešenje ne odgovara svima“. Primenljivost intervencija na domaći kontekst i tekuća procena postignutog napretka su ključni za uspešnu rehabilitaciju i reintegraciju NEZ i radikalizovanih zatvorenika. Stoga se ne očekuje da se model od jednog korisnika može identično implementirati kod drugih korisnika. Međutim, zabeležene su značajne sličnosti među šest korisnika programa Horizontal Facility na Zapadnom Balkanu, što kooperativni pristup koji uključuje razmenu najboljih praksi i naučenih lekcija čini korisnim za svih šest korisnika.

Ciljane intervencije treba da budu sprovedene na osnovu individualno procenjenih rizika i potreba i treba da imaju jasne, opravdane ciljeve i ishode. Posebnu pažnju treba posvetiti upravljanju grupnom dinamikom, jer ideolozi unutar grupe mogu obeshrabriti pojedince niskog ili srednjeg rizika da učestvuju u programima rehabilitacije.

U nedostatku značajne obuke sa ciljem usvajanja veština, takođe postoji realan rizik da bi grupni rad mogao da posluži kao prilika za dalju radikalizaciju zatvorenika – stvarajući okruženje „oni i mi“.

Intervencije treba da se zasnivaju na razvoju znanja i razumevanja trenutnih najboljih praksi i principa zarad delotvorne intervencije.

Ciljane intervencije treba da budu sprovedene na osnovu individualno procenjenih rizika i potreba i da imaju jasne, opravdane ciljeve i ishode.

Skrining/PRP i rehabilitacija su međusobno povezani, što znači da se rehabilitacija ne može posmatrati izolovano. To bi trebalo da bude deo najvažnijeg procesa postupanja i „upravljanja slučajem“.

NEZ treba podsticati da se uključe u sveobuhvatne programe rehabilitacije koji se usredsređuju na način na koji počinoci razmišljaju i njihovo ponašanje povezano sa prestupom. Cilj programa treba da bude smanjenje broja ponavljanja krivičnih dela angažovanjem i motivisanjem, koučingom i odgovaranjem na individualne potrebe i oslanjanjem na kontinuitet. Treba da pruži podršku počinocima da razviju veštine u postavljanju ciljeva i pravljenju planova bez krivičnog dela.

Delotvoran dinamički bezbednosni pristup može povećati spremnost NEZ da učestvuju u rehabilitaciji, kao i da učini programe rehabilitacije delotvornijim zbog višeg nivoa poverenja i razmene informacija između zatvorskog osoblja i NEZ. Kombinacija nadzora, dinamičke bezbednosti i procene rizika i potreba potrebna je kada se radi sa NEZ. Zatvorsko osoblje treba da bude svesno ograničenja svakog od njih i da razvije individualizovan pristup sa zatvorenicima koji se zasniva na transparentnosti i poverenju.

Obuka zatvorskog osoblja je ključna kako bi se razvio samorefleksivan stav o ulozi praktičara u procesu rehabilitacije, ali i da bi se stekla svest o verskim, geopolitičkim i kulturnim faktorima radi ciljanja lične motivacije u pravcu posvećenosti i promena.

Unapređenje pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenika i zdrave zatvorske klime je preduslov za smanjenje rizika od radikalizacije i doprinos rehabilitaciji i reintegraciji.

Osoblje treba da prođe obuku o kulturnoj i verskoj osetljivosti kako bi bilo svesno procesa radikalizacije i kako bi se sprečilo nepoverenje i podozrenje prema verskim predstavnicima. Kao deo procesa rehabilitacije, važno je da postoji poverenje između verskih predstavnika i ostalih članova osoblja. Uvažene verske vođe iz lokalne zajednice treba konsultovati i dozvoliti im da drže službe u zatvoru.

Da bi podržali napore rehabilitacije, verski lideri treba da promovišu pozitivan dijalog sa NEZ, u cilju njihovog pozivanja na istinu, utvrđivanja dokaza, odbacivanja sumnje, odbacivanja neispravnih mišljenja, razlikovanja istine od laži, prikazivanja najjačih argumenata u kontroverznim pitanjima, ili sužavanja jaza neslaganja.

Članovi porodice i osobe istog ranga su deo procesa rehabilitacije i od vitalnog je značaja da se pojača saradnja i podrška koju pružaju. U tom kontekstu treba podsticati posetu porodici, nakon procene rizika.

Treba podsticati istraživanje o delotvornosti programa rehabilitacije. Postoje mnoge slabosti u načinu na koji se procenjuje delotvornost rehabilitacionih programa, a one bi se mogle ojačati istraživanjem zasnovanim na dokazima o alatima za procenu rizika, recidivizmu i elementima samog programiranja rehabilitacije. Treba podsticati saradnju između istraživača i praktičara, kako bi se ispitali izazovi i trendovi radikalizacije iz različite perspektive informisanosti.

Da bi se ishodi legitimisali, programe rehabilitacije treba empirijski testirati u pogledu njihove primenljivosti i delotvornosti.

TEMA 3

Izgradnja kapaciteta i obuka
zatvorskih i probacionih praktičara

ANALITIČKI PREGLED NALAZA, TRENDOVA I PRAKSE NA ZAPADNOM BALKANU

Profesionalno, kompetentno i dobro obučeno zatvorsko i probaciono osoblje je preduslov za uspješnu prevenciju i upravljanje radikalizacijom i nasilnim ekstremizmom. O tome se razgovaralo tokom sva tri regionalna sastanka posvećena izgradnji kapaciteta i obuci zatvorskog i probacionog osoblja na Zapadnom Balkanu koji se sprovodi pod pokroviteljstvom projekta. Prepoznavanje, suočavanje i pobijanje ideologija mržnje u zatvorskom pritvoru i na probaciji bilo bi nedelotvorno ako ne postoji bliska i trajna saradnja između svih zainteresovanih strana u procesu upravljanja NEZ u celom sistemu i na „izlaznoj kapiji“ za povratak u društvo. Za sada, kapaciteti za obuku kod korisnika nisu sistematski, niti održivi, već uglavnom ad hoc i zasnovani na delima donatora. Kada je reč o izgradnji kapaciteta i strukturama obuke u vezi sa NERDT, zatvorske službe kod korisnika generalno već imaju neke uspostavljene strukture i kapacitete, za razliku od odgovarajućih probacionih službi koje su pretežno nerazvijene. Međutim, kada je reč o strukturama za naprednu obuku, celom regionu je zajednički nedostatak sistematskih kapaciteta za naprednu obuku, kako u zatvoru tako i u probacionim službama. Svi korisnici su počeli da realizuju različite programe i aktivnosti u cilju smanjenja negativnih efekata nasilnog ekstremizma. Bilo je realizacije inicijativa za podizanje svesti, osnovnih programa i uspostavljanja različitih specijalizovanih ekspertskih grupa. Takođe su preduzeti koraci za uspostavljanje odnosa sa nevladinim organizacijama i verskim zajednicama.

KAPACITETI ZA OBUKU U ZATVORIMA I PROBACIONIM SLUŽBAMA KOD KORISNIKA

Dok zatvorski sistemi kod tri korisnika imaju određene centre za obuku – *Kosovo* (Kosovska akademija za javnu bezbednost), *Severna Makedonija* (Centar za obuku) i *Srbija* (Centar za obuku i stručno osposobljavanje) – ostala tri korisnika nemaju takve specijalizovane centre za obuku. U *Albaniji* opšte aktivnosti stalne obuke uključuju određene elemente koji su primenljivi i na NEZ, kao što su odbrambeni faktori, verbalna i neverbalna komunikacija i teme vezane za uticaj grupe, različitost, zatvorsko okruženje, frustraciju. Različiti donatori su na ad hoc osnovi održavali posebne osnovne ili napredne obuke o radikalizaciji. Pod okriljem projekta, ograničen broj zatvorskih i probacionih praktičara u *Albaniji* je prošao obuku o primeni alata specifičnih za NEZ i individualni program rehabilitacije za radikalizovane zatvorenike i nasilne ekstremističke zatvorenike. Pored toga, neko zatvorsko i probaciono osoblje završilo je onlajn kurs HELP o Prevenciji radikalizacije. Kada je u pitanju probaciono okruženje u *Albaniji*, ne postoje osnovne niti napredne obuke o radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu. Postoji plan za uvođenje modula na ove teme u okviru opšte osnovne obuke za probacione službenike. U *BiH* se sve vrste aktivnosti obuke odvijaju u okviru kapaciteta pojedinačnih zatvora prema centralnom godišnjem planu obuke. Zakonom o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija u *BiH* propisana je obaveza održavanja redovnih obuka za celokupno zatvorsko osoblje. Zakonom o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija *Republike Srpske* propisana je obaveza ministra pravde da, u cilju unapređenja domaće prakse i njenog usklađivanja sa međunarodnim standardima u oblasti izvršenja sankcija, donese Okvirni plan i program stručnog usavršavanja i obuke zaposlenih.

Programski okvir je zasnovan na međunarodnim standardima, konvencijama, normama i drugim aktima donetim u ovoj oblasti (priručnici, uputstva, zbornici radova i dr.). Prepoznato je da postoji potreba za sistematskim aktivnostima obuke, i postoji snažna posvećenost razvoju i uvođenju

¹²Obuka je organizovana od 14. do 17. juna 2022. godine u Tirani, Albanija.

¹³Onlajn kurs HELP (Obrazovanje pravnika u oblasti ljudskih prava) na temu Prevencije radikalizacije pokrenut je u martu 2021. za svih 6 korisnika i implementiran je za ograničen broj zatvorskog osoblja i osoblja u službi probacije.

kontinuiranih i naprednih inicijativa za obuku specijalizovanog osoblja. Zatvorska služba je pilotirala osnovnu obuku o radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu za 95 praktičara. Učesnici su bili veoma zadovoljni inicijativom; međutim, ova obuka se još uvek ne sprovodi u zatvorima. Osnovni nastavni planovi i programi obuke obuhvatali su razumevanje pojma radikalizacija, domaće zakonske okvire koji se odnose na ovu oblast, prepoznavanje znakova radikalizacije, komunikaciju sa NEZ, saradnju između službi i višeagencijsku saradnju.

U zatvorima još uvek nisu uvedene specijalizovane obuke. Ove aktivnosti su predviđene projektom SE u narednom periodu. Organizovane su zajedničke aktivnosti obuke sa Centrom za socijalni rad i Agencijama za implementaciju zakona u okviru projekta/projekata SE. Trenutni godišnji planovi obuke mogu se razlikovati od zatvora do zatvora. Ne postoji centralizovana probaciona služba u **BiH**.

Na **Kosovu** je nekoliko popravnih radnika, socijalnih radnika i obaveštajnog osoblja obučeno od strane ICITAP-a i OEBS-a. Osim toga, probaciona služba nema kontinuiranu osnovnu ni naprednu obuku koja pokriva aspekte radikalizacije. Postojale su samo ad hoc aktivnosti obuke koje su sprovodili spoljni pružaoci usluga (SE, EU, ICITAP, Američka ambasada, Kosovski centar za bezbednosne studije). Obuke su bile fokusirane na: upravljanje bazom podataka, STB koji su se vratili u zemlju, resocijalizaciju radikalnih zatvorenika, suzbijanje ekstremizma i ulogu službenika u prvim redovima. Osoblje jedinice za upravljanje ekstremističkim zatvorenima, Obaveštajne jedinice, socijalno osoblje, službenike iz popravnih službi i zavoda za mentalno zdravlje koji direktno rade sa NEZ u Dubravi i Zatvoru visoke bezbednosti, prvobitno je obučavao ICITAP, što se nastavilo sa obukama koje su organizovali drugi, uključujući projekte SE. Pod okriljem projekta organizovane su sesije obuke predavača (OP) za zatvorske profesionalce, nakon čega je usledila serija kaskadnih obuka za osoblje iz svih pritvorskih objekata na **Kosovu** na temu primene alata/programa specifičnih za NEZ i njihove primene u praksi. Kod korisnika se ne sprovode sistematske aktivnosti usavršavanja. Što se tiče probacionog okruženja, ni ovde se ne sprovode sistematske aktivnosti obuke. Pored toga, sve dostupne aktivnosti obuke bile su pod okriljem donatora. Što se tiče kapaciteta za obuku za probacione profesionalce, probaciona služba je bila u mogućnosti da sprovede neke ad hoc obuke na temu NERDT, ali ne postoje odgovarajući programi obuke o radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu. U **Crnoj Gori**, nacionalno koordinaciono telo upravlja svim pitanjima vezanim za radikalizaciju. Postoji osnovna šema obuke koja se sastoji od dve glavne komponente: prepoznavanje ranih znakova radikalizacije, koja je namenjena zatvorskom osoblju, zdravstvenom osoblju, vaspitačima, radnicima, sektoru bezbednosti i obuhvata definicije, istorijsku pozadinu, profilisanje terorista i preventivne strukture i obuku o korišćenju alata za skrining i PRP. Teme koje se obrađuju na obukama su definisanje pojma ekstremizma, prikupljanje podataka o mogućoj radikalizaciji, upotreba alata za skrining i PRP, kao i postupci u slučaju otkrivanja radikalizacije.

Kod korisnika se ne sprovode sistematske aktivnosti usavršavanja. Sprovedene su zajedničke aktivnosti sa SE, OEBS-om i Nacionalnim operativnim timom (NOT) za prevenciju nasilnog ekstremizma koji vodi terorizmu. Sprovedene su zajedničke ad hoc obuke sa određenim NVO, državnim agencijama i članovima NOT. U **Severnoj Makedoniji** oko 300 članova osoblja je već učestvovalo u osnovnoj aktivnosti podizanja svesti. Osnovna obuka za nasilni ekstremizam realizuje se kako u programu inicijalne obuke, tako i u programu kontinuirane obuke Zatvorske

¹⁴OP je održana od 1. do 4. marta 2021. godine, a četiri zajedničke kaskadne sesije pod nazivom „Sprečavanje radikalizacije i rehabilitacija zatvorenika“ održane su od aprila do juna 2022. na nekoliko lokacija na Kosovu.

policije i Odeljenja za resocijalizaciju. Nastavni plan i program Osnovne obuke obuhvata fundamentalna pitanja u vezi sa konceptom radikalizacije, znakovima radikalizacije i alatom za skrining, razumevanje funkcionisanja multifunkcionalnih timova u institucijama i standardne operativne procedure za pripremu za puštanje na slobodu i postkaznenu pomoć.

Postoji i specijalizovana obuka, u kojoj je do sada učestvovalo oko 30 stručnjaka. Program se fokusira na prekomernu upotrebu instrumenta za procenu rizika, korišćenje alata za skrining, osmišljavanje i implementaciju Individualnog programa postupanja sa radikalizovanim osuđenim licima i standardne operativne procedure (SOP) za pripremu za puštanje na slobodu i post-penalno prihvatanje radikalizovanih zatvorenika. Organizovane su zajedničke aktivnosti obuke uz učešće Kancelarije nacionalnog koordinatora za borbu protiv nasilnog ekstremizma, Centara za socijalni rad, Agencije za nacionalnu bezbednost, Zavoda za zapošljavanje, Ministarstva unutrašnjih poslova – Biroa javne bezbednosti i Ministarstva rada i socijalne politike. Postoji namera da se uvede i primeni višeslojna struktura obuke za zatvorsko osoblje: Osnovni nivo, namenjen zatvorskoj policiji, instruktorima, zdravstvenom i tehničkom osoblju, napredni nivo, namenjen sektoru resocijalizacije i obuka za rukovodstvo (osnovni nivo). Što se tiče probacionog okruženja, otvorene su 2 nove kancelarije za probaciju, uz napomenu da je potreban lagan prelaz u period nakon puštanja na slobodu, i da ne postoje protokoli o daljem postupanju i razmeni potrebnih informacija među zainteresovanim stranama.

U **Srbiji** je uglavnom 170 zatvorskih praktičara (od čega oko 20% osoblja za probaciju) učestvovalo u aktivnostima izgradnje kapaciteta koje se sprovode pod pokroviteljstvom regionalnog projekta, kao i u okviru njegove komponente specifične za korisnike u **Srbiji**. To je uključivalo: onlajn kurs u okviru programa HELP pod nazivom Prevencija radikalizacije, OP o proceni i upravljanju NEZ i primeni alata/programa specifičnih za NEZ, Obuku za upravnike zatvora u **Srbiji** o radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu, desničarskom ekstremizmu i alatima/programima specifičnim za NEZ, kaskadne sesije međusobnog podizanja svesti o sprečavanju radikalizacije i rehabilitaciji nasilnih ekstremističkih zatvorenika u **Srbiji**. Zatvorsko osoblje iz dva odabrana pritvorska objekta u kojima je sprovedeno pilotiranje alata/programa specifičnih za NEZ učestvovalo je u 3 sesije onlajn koučinga o tome kako koristiti alate specifične za NEZ i kako primeniti individualnu metodologiju rehabilitacije. Osoblje koje radi u Specijalnoj jedinici KPZ Požarevac (gde je raspoređena ova podgrupa zatvorenika) mora da prođe obuku pre izbora (dužina varira između 6 i 12 sati), obuka je uglavnom bezbednosno orijentisana, obuhvata: uvod u terorizam i ekstremizam, procedure, pravne okvire, posebne mere sigurnosti i bezbednosti i upravljanje kriznim situacijama (hitne situacije). Kod korisnika se ne sprovode sistematske aktivnosti usavršavanja. Kada je u pitanju probaciono okruženje, ne postoje osnovne ili napredne obuke u ovoj oblasti. Ograničen broj osoblja za probaciju je pohađao onlajn kurs SE u okviru programa HELP pod nazivom Prevencija radikalizacije i prisustvovao je tematskim regionalnim sastancima koji su sprovedeni u okviru regionalne dimenzije projekta.

¹⁵Pilotiranje alata/programa specifičnih za NEZ sprovedeno je od septembra do decembra 2021. godine u KPZ u Požarevcu i Okružnom zatvoru u Beogradu.

PREPORUKE za izgradnju kapaciteta i obuku zatvorskog i probacionog osoblja

A. Nivo izrade politika i zakonodavni nivo

Obezbediti dodatne resurse (ljudske, finansijske, organizacione) za rad sa NEZ.

Postoji potreba za uspostavljanjem centralizovane jedinice/ustanove za obuku i podršku za zatvorsko i probaciono osoblje. Uspostavljanje nezavisne akademije za obuku „daje težinu“ nastavnim planovima i programima obuke / aktivnostima izgradnje kapaciteta i celoj organizaciji uopšte.

Postoji potreba za uvođenjem održivog i kontinuiranog sistema internih obuka (osnovnih i naprednih) pomoću višeslojnog strukturisanog pristupa, preko pažljive prethodne ocene/skeniranja znanja i potreba za obukom za različite profesionalce.

Profesionalno strukturisano rasuđivanje zahteva dobro osposobljeno zatvorsko osoblje koje može da obradi i analizira rezultate i podatke na koje naiđe sa aspekta skrininga i instrumenta za procenu rizika i potreba. Stalno podizanje svesti i razumevanja osoba koje su u prednjim redovima u zatvorima u odnosu na radikalizaciju.

Povećati osećaj vlasništva, a članovi osoblja, posebno rukovodstvo, treba da razumeju svoju ulogu u odvratanju od nasilja i procesu reintegracije.

Obuka treba da bude nezavisna od donacija i programski planirana prema dostupnim internim resursima.

Godišnji planovi obuke ne bi trebalo da se razlikuju od zatvora do zatvora, već treba da postoji jedinstvena struktura između različitih zatvorskih kapaciteta koja garantuje isti profesionalni sadržaj.

Postoji potreba za stalnim unapređivanjem međusektorske (interne) i višeagencijske (eksterne) razmene informacija i uspostavljanjem formalnog postupka koji bi olakšao ovaj proces, u cilju boljeg informisanja u pogledu postupaka procene rizika i potreba u zatvoru. Mehanizmi višeagencijske saradnje treba da postanu održivi i kompletno izvodljivi za korisnike.

Postoji potreba za poboljšanim planiranjem strateškog upravljanja ljudskim resursima kada se radi o izboru osoblja koje će raditi sa nasilnim i ekstremističkim zatvorenici, već u fazi regrutovanja, a postoji i potreba za mehanizmom sistematskih rešenja kako bi se obezbedila podrška osoblju (podrška u vidu nadzora, psihološka podrška, mentorstvo) i njihovo blagostanje.

Preduzeti blagovremene korake za otklanjanje nedostatka osoblja ako se oni uoče u bilo kom relevantnom zatvorskom sektoru.

Investirati u lokalnu ekspertizu i znanje radi obezbeđivanja stabilne profesionalne polazne osnove za obuku i obrazovanje, s tim da usluge ne bi trebalo da se oslanjaju samo na međunarodne stručnjake.

Trebalo bi uspostaviti posebne mere i programe sa ciljem daljeg unapređenja veština, integriteta i motivacije zatvorskog osoblja koje radi sa NEZ.

Kontinuirano osnaživanje kapaciteta zatvorskih službenika, osoblja za rehabilitaciju i postupanje, sa dužnim poštovanjem dinamičkog bezbednosnog pristupa, od ključnog je značaja za uspeh procesa odvratanja NEZ od nasilja.

Prilikom unapređivanja osnovnih i naprednih programa obuke za praktičare treba uzimati u obzir novonastale tendencije, imajući u vidu najnovije trendove u Evropi i šire, kao i dinamične (promenljive) forme fenomena radikalizacije i nasilnog ekstremizma.

Mora da postoji odgovarajuća ravnoteža između modela zasnovanog na ljudskim pravima koji poštuje međunarodne norme za upravljanje ekstremistima i asertivne, snažne akcije za suprotstavljanje ideologijama mržnje i onima koji žele da ih šire u pritvoru kako bi ugrozili red i sigurnost u institucijama tako što će potkopavati njihov legitimitet.

Delotvorni prosocijalni odnosi između uniformisanog popravnog osoblja i NEZ stvaraju dobar krug prikupljanja obaveštajnih podataka, izgradnje poverenja i prosocijalnog modeliranja. Treba ga podsticati, ali rukovodioci takođe moraju imati na umu značajan stepen psihološke podrške i nadzora koji će takav pristup zahtevati da bi se sprečilo sagorevanje osoblja, uslovljavanje, pa čak i korupcija.

Kursevi treba da budu veoma interaktivni i praktični, mogu da kombinuju e-učenje (onlajn) i direktne pristupe licem u lice, korišćenje studija slučaja osoblja u prvim redovima, zadatke (grupne), audio-video materijale (uključujući pristup preko društvenih medija i delotvorne onlajn kampanje) i izrađene alate.

Osnovna obuka o NERDT treba da čini deo nastavnih planova i programa uvodne obuke i godišnjih aktivnosti obuke.

Preporučuje se uvođenje mehanizama za koučing na licu mesta i šema za mentorstvo.

Korisnici treba da razmotre blisku saradnju između zainteresovanih strana na nacionalnom, regionalnom, entitetskom i lokalnom nivou.

Trebalo bi razmotriti uspostavljanje centralizovanih „jedinica za ekstremizam“, koje mogu pružiti ekspertizu i doprinos tamo gde je to potrebno (kako se u nedavnom izveštaju ICSR 2020 ističe na temu stvaranja takvih jedinica na evropskom nivou: „...Nije ni razumno, ni praktično očekivati od svih zatvorskih službenika da imaju ažurno i sofisticirano znanje o ekstremističkim pokretima“). Razmotriti blisku međusobnu saradnju širom regiona i poboljšanu saradnju sa drugim evropskim zemljama (naročito u oblasti selekcije, obuke i raspoređivanja specijalista za slučajeve NEZ). Održavati proces profesionalnog umrežavanja kao veliku dodatnu vrednost.

Uspostaviti forum ili platformu „najbolje prakse u radu sa NEZ“ (da biste podstakli i olakšali razmenu ideja i strategija u regionu i šire).

Uvesti poseban pripremni kurs za rukovodstvo (bar na osnovnom nivou) radi daljeg razumevanja radikalizacije i nasilnog ekstremizma.

Unaprediti posvećenost rukovodstva postupanju sa populacijom NEZ.

Obezbediti dodatne resurse (ljudske, finansijske, organizacione) za rad na temi NERDT (treba razmotriti posebnu naknadu za osoblje u prvim redovima).

Uključiti rukovodstvo u aktivnosti lokalnih MDT.

Podići svesti opšte javnosti putem redovnih aktivnosti objavljivanja i ostvarivanja u odnosu na populaciju NEZ.

Obezbediti osnovnu obuku o verskim običajima za osoblje s obzirom da veroispovest može da odigra ključnu ulogu u odvratanju/deradikalizaciji.

Upoznati se i sprovesti u delo jasne definicije u pogledu terminologije koja se odnosi na NEZ kako bi se izbegli ili minimizirali efekti stigmatizacije, predrasuda i napravila razlika između radikalizacije i „prihvatljivih“ verskih običaja itd.

Upoznati se i sprovesti u delo elemente dinamičke bezbednosti na nivou celog osoblja kako bi se uspostavilo pozitivno okruženje, tako da pojam dinamičke bezbednosti postane integralni deo obuke.

B. Nivo implementacije

Osmisliti i kaskadno uspostaviti strukturu obuke na više nivoa sa osnovnim i naprednim sadržajem za sve članove osoblja.

Uključiti aktivnosti obuke u godišnji plan obuke i primeniti jedinstveni format za lokalnu implementaciju.

Uvesti proaktivnu strukturu komunikacije uz koordinaciju hijerarhije centralnog kaznenopopravnog sistema.

Treba podsticati međusektorsku saradnju i međuagencijsku saradnju. Uprava zatvora ima stalnu saradnju sa bezbednosnim agencijama, ali bez posebnih standardizovanih protokola. Poboljšati vlasništvo uz lokalne inicijative.

Nezavisne zatvorske ustanove treba da uspostave pozitivne radne odnose sa lokalnim nevladinim organizacijama i verskim zajednicama kako bi zadržale lokalnu podršku nakon puštanja na slobodu.

Dizajnirati i redovno ažurirati priručnik za obuku o radikalizaciji koji je specifičan za zatvor.

Proširiti podršku bivšim radikalnim zatvorenicima u lokalnim zajednicama.

Prikupiti studije slučaja specifične za korisnika i uključiti ih u redovne aktivnosti obuke.

Potrebne su dodatne obuke za zatvorsko osoblje o pitanjima koja uključuju procenu rizika, rehabilitacione intervencije i pripremu za oslobađanje i reintegraciju, a posebno o indikatorima radikalizacije.

Sprovesti proces bezbednosne provere za celokupno osoblje koje radi sa NEZ. Trebalo bi da se razmotri redovna (godišnja ili dvogodišnja) bezbednosna provera celog njihovog ponašanja, pošto su kolege otvoreno izložene mogućnosti da i same budu radikalizovane.

Lokalni godišnji planovi obuke treba da budu zasnovani na stvarnim potrebama i treba dodeliti neophodne resurse. Štaviše, u skladu sa Smernicama Saveta Evrope u vezi sa izborom, selekcijom, obrazovanjem, obukom i profesionalnim usavršavanjem zatvorskog i probacionog osoblja „obrazovanje i obuka na radnom mestu treba da se obezbede za celokupno osoblje i treba da obuhvataju kurseve osvežavanja znanja o različitim prioritetnim temama i/ili dodatnu obuku o novonastalim temama“.

Uvesti načine motivisanja zatvorenika za učešće u postojećem programu rehabilitacije. Identifikovati radikalne vođe i izolovati ih iz grupe sledbenika u pojedinačnim zatvorskim objektima radi stvaranja pozitivnog okruženja.

Organizovati uvodnu obuku za novoimenovane upravnike zatvora kako bi razumeli svoje uloge i dužnosti.

Uspostaviti funkcionalni MDT u svakom zatvoru u koji se smeštaju NEZ kako bi se zaustavili negativni trendovi oko radikalizacije.

Formirati nezavisnu komisiju profesionalaca, koja bi mogla da obezbedi kontinuitet u aktivnostima bez obzira na promenu rukovodstva zatvora.

TEMA

4

Priprema za puštanje iz zatvora, post-penalna pomoć i reintegracija u društvo

Analitički pregled nalaza, trendova i prakse na Zapadnom Balkanu

Cilj regionalne tematske grupe koja se odnosi na pripremu za oslobađanje, post-penalnu pomoć i reintegraciju NEZ u regionu Zapadnog Balkana bio je da utvrdi šta se dešava u regionu, izazove i primere dobre prakse i na širem nivou, da se ustanovi šta korisnici rade tokom perioda pre oslobađanja, šta je dostupno u zajednici nakon oslobađanja, kako se pristupa ovim uslugama i ustanove principi/mehanizmi upućivanja i razmene informacija. Važno je napomenuti da fokus ovih sastanaka i diskusija nije bio ograničen na STB koji su se vratili u zemlju, već i na „domaće” radikalizovane osobe i pružanje odgovarajućih sredstava za njih u smislu njihovih potreba za rehabilitacijom i reintegracijom. Kod nekih korisnika, zatvorenici mogu da se puste u zajednice u kojima će verovatno biti pod dodatnim uticajem ili će nastaviti da šire ekstremne ideologije. Tokom 2020. godine, zajednički izazovi širom regiona u vezi sa puštanjem na slobodu i periodom nakon isteka kazne bili su:

- nedostatak dovoljno razvijenih izlaznih strategija i specifičnih programa pre puštanja na slobodu;
- nedovoljna međuinstitucionalna saradnja tokom pripreme za oslobađanje;
- nedostatak dobro osmišljenih protokola i operativnih procedura koje bi podigle svest među svim relevantnim akterima i doprinele sveobuhvatnijem pristupu reintegraciji NEZ;
- nedostatak ljudskih resursa u pogledu njihovog broja, kao i specijalizovane obuke, kako u zatvoru, tako i van njega u službama socijalne zaštite u zajednici.

Jedno od glavnih pitanja koje se pojavilo na sastancima bilo je da je do danas iz zatvora širom regiona pušten ograničen broj NEZ. Stoga su nedostajali podaci i osnovno znanje o potrebama takvih osoba. Međutim, tokom projekta došlo je do značajnih poboljšanja kod mnogih korisnika u uspostavljanju politika i protokola za puštanje NEZ u zajednicu pored nekih Memoranduma o razumevanju sa spoljnim pružaocima usluga. Dve godine kasnije, korisno je uporediti gde su korisnici sada u odnosu na ove izazove i koje promene u zakonodavstvu i politikama treba da se dogode za održivost ciljeva u budućnosti. Podaci iz upitnika poslatih korisnicima dati su u tabeli ispod. Pet korisnika je direktno odgovorilo na upitnike, a jedan je odgovorio sa kvalitativnim komentarima, ali bez kvantitativnih podataka. Pored toga, u nastavku su predstavljene povratne informacije dobijene od korisnika. Interesantan je nalaz da se, u pogledu pripreme za oslobađanje, korisnici nalaze na različitim krajevima ravnomerno raspoređene skale, a slična situacija postoji i sa upravljanjem reintegracijom (post-penalna pomoć). Korisnici verovatno neće moći da preuzmu potpuno vlasništvo nad ovim aspektima sve dok njihovi procesi i procedure ne budu napredovali.

Srednji rezultat među korisnicima – priprema za oslobađanje i reintegraciju

Priprema za oslobađanje	Odlično	Dobro	Neutralno	Loše
Priprema za oslobađanje	1	1	2	1
Upravljanje reintegracijom	2		2	1
Transfer znanja	1	4		
Korisnost obuka	1	4		
Vlasništvo		2	3	

Komentari primljeni od korisnika u njihovim odgovorima na upitnike

DOBRA PRAKSA

Pripremili smo SOP za post-penalnu pomoć, koje su pilotirane tokom avgusta 2022. Planiramo da sprovedemo pilot-fazu sa još jednim osuđenim licem u drugoj ustanovi kako bi počela implementacija u ustanovama u kojima postoji ova kategorija osuđenih lica.

Ova zatvorska populacija se tretira u okviru propisanih zakonskih procedura. NEZ se mogu uključiti u program pripreme za oslobađanje koji se sprovodi u ustanovama.

Za pripremu radikalizovanih zatvorenika primenjuje se dobar standard jer se na mesečnom nivou organizuju multidisciplinarni timski sastanci na kojima se razgovara o zatvorenicima, [i] izrađuje se plan pripreme za oslobađanje za one koji treba da budu oslobođeni. Plan se evidentira u bazi podataka [...] i sve bezbednosne agencije se pripremaju za njihovo puštanje na slobodu, dok se probaciona služba [obaveštava] u slučajevima uslovnog otpusta.

Odeljenje za prevenciju i reintegraciju je u fazi izrade SOP za ovaj proces, dok je razmena informacija odlična i upravljanje sa centralnog nivoa dobro, ali će nove izazove doneti situacija kada opština preuzme ulogu za ovu kategoriju. Podrška koju nam je pružio Savet Evrope obukama i sastancima unapredila je razumevanje potreba pre oslobađanja i reintegracije nasilnih ekstremističkih zatvorenika.

IZAZOVI

Nakon oslobađanja nema značajnih aktivnosti osim rutinskih. Ne postoje standardne operativne procedure za post-penalnu fazu.

Ne postoji interakcija sa drugim institucijama za razmenu informacija u fazi „Prag puštanja na slobodu“ ovih zatvorenika.

Kazneno-popravni sistem u zemlji nema odgovornost u procesuiranju slučaja nakon puštanja na slobodu. U našoj zemlji to nije primenljivo.

Informacije se prenose na nivou kazneno-popravne službe i probacione službe. Nema interakcije sa drugim institucijama.

Nastavni plan i program koji radi Savet Evrope je veoma selektivan i neophodan, ali nivo primene u našoj zemlji nije u skladu sa praksom i mnogim zakonskim odredbama.

U oblasti razmene informacija došlo je do blagog poboljšanja nakon održavanja 6 lokalnih koordinacionih foruma koji su realizovani u proteklom periodu, čime je produbljena saradnja između nadležnih institucija, a na osnovu tih foruma [ima] češćih koordinacionih sastanaka između zatvora.

Smernice pre puštanja na slobodu (SOP ne postoje) namenjene su svim kategorijama zatvorenika, a ne samo [NEZ].

Iz ugla eksternih institucija, verujem da su sistem komunikacije i struktura dobro shvaćeni, ali je potrebna napredna obuka da bi zatvorsko osoblje bolje razumelo proces reintegracije jer, zapravo, osoba mora biti spremna za reintegraciju od trenutka kada ispuni uslove za puštanje na slobodu. Postoji tim koji će se baviti ovim pitanjem [oslobađanjem NEZ], ali za ovo krivično delo nema presuda, pa ne možemo utvrditi da li su postojeće procedure funkcionalne.

BUDUĆA ODRŽIVOST

Učesnici su upitani koje mere treba da preduzmu kako bi osigurali potpuno vlasništvo i održivost uvedenih alata. Teme koje su istakli uglavnom su se odnosile na potrebu za stalnom obukom i ljudskim resursima pored bliže saradnje između agencija i pitanja razmene informacija:

Potrebna je dalja izgradnja kapaciteta zatvorskog sistema i institucija unutar zajednice.

U okviru aktivnosti koje smo do sada sprovodili, postoji spremnost na nacionalnom nivou, a od juna 2017. godine formiran je Nacionalni mehanizam koordinacije ST i P/SNE. Nacionalne strategije i akcioni planovi za borbu protiv nasilnog ekstremizma i borbu protiv terorizma su takođe izrađeni.

Uspostaviti bolju i funkcionalniju saradnju sa institucijama koje mogu pružiti podršku NEZ.

Jedna od mera koja je potrebna je kontinuirana obuka postojećeg zatvorskog osoblja, kao i povećanje finansijskih sredstava za održivost Centra za obuku.

Da bismo pravilno primenili alate/program i SOP, moramo da povećamo ljudske kapacitete u našim institucijama.

U obuku za skrining i procenu rizika neophodno je uključiti i druge dodatne službenike.

Uključiti što više aktera i profesionalaca iz relevantnih oblasti.

To je od posebnog značaja jer delimo zajedničke slučajeve sa svim zemljama regiona, a razmena dostignuća reprezentativnih zemalja omogućava upoznavanje sa mogućnostima pružanja usluga za ovu kategoriju i unapređenje saradnje sa zemljama regiona, dok razmena izazova sprečava greške!

Iz gornjih podataka je jasno da, i pored poboljšanja, mnoga pitanja otkrivena tokom diskusija na ovim regionalnim tematskim sastancima, o kojima se govori u narednim dokumentima za diskusiju, ostaju prisutna. Uopšteno govoreći, ona se mogu podeliti u određene kategorije, kao što su pravni i institucionalni okviri, institucionalna saradnja, utvrđene procedure i aktivnosti za pripremu za oslobađanje i centralizovaniji pristupi razmeni informacija.

Izazovi

Pravni i institucionalni okvir za pripremu za oslobađanje

Pravni i institucionalni okvir za pripremu za oslobađanje značajno se razlikuje širom regiona. Vrsta pripreme za oslobađanje, vremenski okvir i bilo koji proces brige bili su predmet mnogih diskusija. **Kosovo** bi moglo biti primer dobre prakse u uspostavljanju efikasnih načina razmene informacija i saradnje između različitih agencija, uključujući Korektivni sistem Kosova (KSK), Koordinatora za P/SNE, Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP), Kosovsku policiju (KP) i Kosovsku obaveštajnu agenciju (KOA), koje saraduju u razmeni informacija i vrše koordinaciju tako što se redovno sastaju. Ovo je važno jer različite organizacije u zajednici moraju da znaju koji nivo rizika prate.

Za preostale korisnike, naglašena je potreba za prilagođavanjem pravnog okvira kako bi se nastavilo sa razmenom informacija između povezanih subjekata. Većina ovih korisnika odgovorila je da se informacije dele u papirnoj i/ili elektronskoj formi. Primer sa **Kosova** navodi da je baza podataka jedan ključni kanal kroz koji se redovno dele ažurirane informacije.

Čim sudovi daju KSK informaciju o datumu oslobađanja, oni obaveštavaju KP, KOA i MUP i postavljaju informacije u bazu podataka. Plan oslobađanja se izrađuje najmanje 3 meseca pre datuma oslobađanja. Pored toga, sam direktor KSK se takođe obaveštava o tome kako da efikasno deli informacije sa spoljnim institucijama.

Srbija takođe demonstrira efikasnu praksu u tome što ima posebno odeljenje posvećeno pripremi za oslobađanje: To je „Tim za podršku i zaštitu“, koji pruža usluge savetovanja i upućivanja relevantnim agencijama. Međutim, kao i drugi korisnici, oni su izrazili frustraciju na nivou razmene informacija između agencija.

Svest i obuka

Korisnici su se složili da su NEZ stigmatizovani u zajednici i da je njihov put do uspešne reintegracije znatno problematičniji od puta opšte populacije počinitelaca i da zahteva mnogo viši nivo podrške. Takođe su se svi jednoglasno složili da je rad sa porodicom NEZ važan faktor u procesu resocijalizacije, ali i da porodica može biti faktor koji omogućava povratak NEZ daljim terorističkim aktivnostima, te je razumevanje porodične dinamike bilo ključno. I opet je **Srbija** dala neke dobre primere načina na koji su radili sa porodicama opšte populacije počinitelaca pre puštanja na slobodu i kako je to dovelo do povećanja njihove bolje saradnje sa nadležnim državnim organima u široj zajednici. Korisnici su postigli dosledan konsenzus da celokupno osoblje koje radi sa NEZ, uključujući i one koji pružaju usluge u zajednici, zahteva mnogo više obrazovanja i obuke u pogledu puteva do radikalizacije i opšte obuke za podizanje svesti. U tom cilju, **Srbija** je dala neke dobre primere proširenja svoje prakse van kazneno-popravnih i policijskih ustanova na obrazovne brošure za podizanje svesti za škole i na nivo drugih državnih organa. Oni su razvili poseban program obuke za policiju koji će se dalje proširiti na širu zajednicu.

Priprema za oslobađanje

Iako je tokom projekta došlo do poboljšanja u pogledu faze pripreme za oslobađanje, kako sada stvari stoje, mnogi korisnici još uvek nemaju formalne planove pripreme za otpust, program pripreme za otpust, niti uspostavljene procese koji prethode oslobađanju određenog pojedinca. U okviru regionalnih tematskih diskusija dogovoreno je da pripreme za eventualni otpust zatvorenika počnu po prijemu u zatvor. U smislu planiranja rehabilitacije, svi su se složili da se njihov rizik i potrebe značajno razlikuju od prijema (tačka A) do otpuštanja (tačka B). Neki korisnici su istakli da se aktivnosti u pripremi za puštanje na slobodu ne razlikuju za grupu NEZ u odnosu na druge zatvorenike, ali su se svi korisnici složili da bi neke specifične aktivnosti bile korisne za dalju podršku NEZ ka puštanju na slobodu.

Do danas, samo **Severna Makedonija** ima posebne SOP za fazu pripreme za oslobađanje. **Albanija** je u procesu izrade svojih programa pre puštanja na slobodu za opštu zatvorsku populaciju, ali nema posebne programe pre puštanja na slobodu za NEZ. Slična situacija postoji i kod svih ostalih korisnika. Dok neki imaju pristup pojedinačnog upravljanja predmetima itd., nedostaje poseban priručnik o fazi pripreme za otpust sa jasnim smernicama, aktivnostima i protokolima za NEZ. Dalje, iako su alati i intervencije delimično dostupni, oni nisu često dostupni u obliku priručnika i često nisu skrojeni posebno za potrebe NEZ.

Probacija

Kod mnogih korisnika, prema važećem zakonodavstvu, probaciona služba uopšte je uključena samo ako je zatvorenik uslovno otpušten. Osim toga, oni imaju ograničen rad sa zatvorenicima. Na primer, u **Albaniji** prema članu 59 krivičnog zakona, pojedinac preuzima odgovornost da ne izvrši krivično delo dok je na uslovnoj slobodi, ali nije jasno kako se to sprovodi.

Slično tome, na **Kosovu** je probaciona služba odgovorna za uslovno otpuštene zatvorenike, mada postoji program reintegracije u Odeljenju za prevenciju i reintegraciju radikalizovanih lica, koji uključuje usluge koje pružaju odgovarajuće institucije i odgovornosti svake od njih. Aktivnosti su uključene u planove rada Odeljenja jer se aktivnosti menjaju u zavisnosti od situacije. Iako ne postoje posebni programi sami po sebi, na **Kosovu** se razvija individualni plan nadzora za svakog zatvorenika koji uključuje aktivnosti reintegracije i spajanja porodice.

BiH nema probacionu službu. Slična situacija postoji i u **Crnoj Gori**. **Srbija** pruža primer najbolje prakse u kojoj se službenik za probaciju uključuje u tranziciju zatvorenika u zajednicu otprilike godinu dana pre puštanja na slobodu i najkasnije tri meseca pre puštanja na slobodu kada počinje pripremna faza. Usluge službe za probaciju za puštene zatvorenike su opšte, bez posebnih usluga za NEZ, ali se navodi da će se individualne potrebe NEZ uzeti u obzir prilikom izrade plana za oslobađanje i reintegraciju. To može uključivati, bez ograničenja, spajanje porodice, verske aktivnosti i potrebe vezane za posao. Kao i kod drugih korisnika, u **Severnoj Makedoniji** probaciona služba radi sa zatvorenicima koji se uslovno puštaju u zajednicu. U toj fazi se priprema individualni program na osnovu instrumenta rizika/potreba.

Ukratko, iako je bilo nekih pomaka tokom ovog projekta, i dalje je prisutan nedostatak jasnih protokola između kazneno-popravne i probacione službe, kao i centara za socijalni rad i probacione službe. Uslovni otpust NEZ je primer takvog nedostatka protokola širom regiona i potrebno je staviti veći naglasak na pitanje pod kojim se „uslovima“ NEZ smatra bezbednim za privremeno ili uslovno otpuštanje. Kao što je ranije pomenuto u odeljku o proceni rizika/potreba ovog izveštaja, ona nema prediktivna svojstva i stoga se odluke o uslovnom otpustu ne mogu donositi samo na osnovu ovoga.

Centri za socijalni rad i socijalnu zaštitu

Neki korisnici su istakli vitalnu ulogu svojih „Centara za socijalni rad“, a posebno značajnu ulogu koju imaju u pružanju post-penalne pomoći oslobođenim počinocima. Svi su se složili da su centri, kojima upravljaju resorna ministarstva za rad i socijalni razvoj, takođe važni u cilju jačanja zajednice i otpornosti uporedo sa prevencijom radikalizacije u zajednici.

U mnogim slučajevima socijalna služba je uključena samo kada je sud zahtevao obavezne mere ili kada su umešani maloletnici. Kod mnogih korisnika, zakon o socijalnim uslugama ne predviđa posebnu finansijsku podršku niti druge beneficije (kao što su socijalni stanovi, socijalna preduzeća, itd.) za oslobođene osuđenike, a kamoli za NEZ, osim onih koje zakon predviđa za ugrožene osobe kojima je potrebna socijalna pomoć.

Postoje dokazi da zatvori obaveštavaju centre za socijalni rad kada će zatvorenik biti pušten (**BiH**), iako za to ne postoje formalne zakonske odredbe, a u većini slučajeva nema memoranduma o saradnji.

Čini se da je čest slučaj da se zatvorenici obraćaju centrima za socijalni rad na sopstvenu inicijativu, a ne uz formalni uput. Na **Kosovu** centri za socijalni rad su uključeni u ranim fazama pripreme za puštanje na slobodu i postoji kontakt osoba u zatvorskom sistemu koja koordinira kontakte, što je dobra praksa. Slično tome, iako u **Crnoj Gori** postoji ograničen broj NEZ, formiran je Tim za pružanje pomoći (TPP) sa ciljem da podrži zatvorenike sa ekstremističkim ponašanjem po izlasku iz zatvora. U **Severnoj Makedoniji** Zakon o socijalnoj zaštiti predviđa odvijanje ovog procesa nakon što zatvorenik bude pušten iz zatvora i ako postoji potreba za socijalnom pomoći, ali ne postoje

odredbe za NEZ. Slično tome, u *Srbiji* centri za socijalni rad nisu sistematski uključeni.

Zanimljivo je da su tokom projekta članovi RG koji predstavljaju aspekt socijalne zaštite u *Srbiji* predložili da se formira posebna služba u okviru Probacione službe i MUP, koja će objединiti druge relevantne institucije (tj. lokalna samouprava, obrazovanje, informisanje, zdravstvo, kultura i dr.), u cilju kreiranja zajedničkih mera i razvoja programa podrške oslobođenim zatvorenicima. To bi doprinelo usaglašenom, kontinuiranom i sveobuhvatnom pristupu deradikalizaciji bivših zatvorenika nakon puštanja na slobodu. Ova poslednja tačka bi zaista bila primer dobre prakse i nešto je čemu treba težiti.

PREPORUKE ZA PRIPREMU ZA OTPUST I POST-PENALNU POMOĆ

A. Nivo izrade politika i zakonodavni nivo

Nedostaju koordinisane i specifične smernice koje se odnose na pomoć pre puštanja na slobodu i post-penalnu pomoć. Na najosnovnijem nivou, kada se otvore vrata zatvora, zatvorenici moraju da znaju kuda idu, kako će tamo stići i ko će to platiti. Stoga je imperativ da se zakonodavstvo i politike o tome „ko radi šta, kada i gde” između različitih agencija sačine što je pre moguće.

Ono što iskreno zabrinjava je što se probaciona služba uključuje u rad sa NEZ ako su podložni uslovnom otpustu. Ovo izostavlja NEZ koji treba da odsluže celu kaznu pre nego što budu pušteni u zajednicu i stoga nemaju koristi od strukturirane podrške za prelazak u zajednicu. Empirijska literatura pokazuje da je prelazak u zajednicu, bilo po prevremenom puštanju na slobodu ili nakon izdržane kazne, visokorizična situacija kojom treba pažljivo upravljati. Za one koji su na uslovnom otpustu, ovo mogu da obezbede službe za probaciju u saradnji sa drugim akterima. Među podrškom koja treba da bude dostupna, kako onima na uslovnom otpustu, tako i onima koji nisu, jeste stalna podrška socijalnih radnika, psihologa i drugih aktera koji mogu da podrže njihove procese reintegracije.

I sa stanovišta ljudskih prava i sa stanovišta procene rizika, korisnici treba da budu veoma jasni šta podrazumevaju pod pojmom „uslovno”, a postavljeni kriterijum za to mora biti eksplicitan. Za one korisnike koji nude uslovni otpust za NEZ (*Kosovo, Crna Gora i Severna Makedonija*) podobnost NEZ za ovu privilegiju se ocenjuje na osnovu njihove saradnje sa zatvorskim osobljem i učešća u programu rehabilitacije. Odluka se ne donosi na osnovu formalne procene njihovog rizika po zajednicu, što bi trebalo uraditi u saradnji sa relevantnim spoljnim agencijama, posebno bezbednosnim službama koje mogu imati informacije kojima kazneno-popravna služba nema pristup. Stoga je od suštinske važnosti da se izrade memorandumi o saradnji koji razmatraju radni odnos između različitih organizacija, uloge i odgovornosti i protokole za puštanje ili prevremeno puštanje NEZ u zajednicu.

Još jedan problem koji može da pogorša ovo pitanje je što je, za razliku od drugih jurisdikcija u kojima je glavna uloga probacione službe da obezbedi nadzor i procenu rizika osoba u zajednici nakon puštanja iz zatvora ili kao alternativna sankcija zatvoru, probaciona služba ili u poveljama ili je ustanovljeno da nadgleda samo one koji su prevremeno ili uslovno otpušteni iz zatvora. Kod mnogih korisnika su sistemi koji su potrebni za nadzor u zajednici po izlasku iz zatvora u povelju ili ranoj fazi razvoja. Treba ih dalje razvijati sagledavajući sisteme iz drugih jurisdikcija i uloge i propise službi za probaciju. Preporučuje se da se formira radna grupa samo za ovu svrhu. *Srbija* je dala dobar primer za to jer je uspostavila sisteme između zatvora i probacione službe za prelazak iz zatvora u zajednicu.

Dokumenti za diskusiju odražavali su zabrinutost nekih učesnika u vezi sa direktnim oslobađanjem iz visokobezbednih okruženja u zajednicu. U mnogim jurisdikcijama, proces „popuštanja“ u kojem se zatvorenici smeštaju u manje bezbedne uslove tokom perioda pre puštanja na slobodu smatra se ključnim za uspešan prelazak iz sigurnih uslova u zajednicu. U smislu upravljanja rizikom i potrebama, ovo bi trebalo dalje da pokrene politike i procedure za oslobađanje NEZ.

S obzirom na potrebe koje NEZ stvaraju u zatvorima, neophodno je da se Centri za socijalni rad uključe u pripremu za otpuštanje NEZ i izradu Individualnog plana za svakog NEZ, kao deo šireg sveobuhvatnog sistema koji obezbeđuje koordinisan i holistički pristup. Buduće politike i zakonodavstvo treba da se pobrinu za ovu važnu komponentu u tranziciji NEZ u zajednicu.

Bez obzira na zakone o zaštiti podataka, potrebno je usvajanje jasnih procedura i smernica o međuagencijskoj razmeni informacija, koje preciziraju obaveze i dužnosti svih relevantnih aktera u oblasti post-penalne pomoći i razvoj posebnih timova za reintegraciju NEZ. Ovo treba da obuhvati sporazume koji se odnose na postupanje svih relevantnih aktera u lancu zaštite i reintegracije bivših zatvorenika, ali i da se članovima porodice pruži neophodna pomoć i podrška.

Politika koja se odnosi na rizik i potrebe treba da bude detaljna u vezi sa oslobađanjem NEZ. Treba napomenuti da NEZ imaju različite potrebe i rizik u odnosu na opštu populaciju prestupnika, tako da je važno proći kroz postojeće politike i zakone kako bi se osiguralo da oni odražavaju rizik i potrebe koje predstavljaju NEZ. Na primer, kada se završi trajanje zatvorske kazne, koji su dužina i nivo nadzora zajednice potrebni za upravljanje rizikom? S obzirom na to da je period nakon direktnog puštanja iz zatvora faza visokog rizika za mnoge zatvorenike (ne samo za NEZ), u mnogim jurisdikcijama postoji preferencija za prevremeno puštanje zatvorenika kako bi mogli da dobiju podršku tokom ove faze visokog rizika i, u nekim slučajevima (za visokorizične prestupnike), kako bi bili praćeni pod realnijim okolnostima. Na primer, ovo je deo procesa MAPPA (višeagencijske zaštite) u Velikoj Britaniji i o njemu se raspravljalo tokom regionalnih radnih grupa. Trebalo bi razmisliti o usvajanju sličnog procesa kako bi se osiguralo da se rizikom i potrebama NEZ može upravljati tokom njihovog prelaska iz pritvora u zatvor.

Svi relevantni akteri, uključujući centre za socijalni rad, treba da postupe u skladu sa zajedničkim procedurama i zajedničkim smernicama o razmeni informacija sa više agencija, precizirajući obaveze i dužnosti svih relevantnih aktera u post-penalnoj pomoći i razvoju posebnih službi za reintegraciju zatvorenika, uključujući NEZ. Postoje neki gorenavedeni modeli najbolje prakse koji se mogu ugraditi u takve procedure.

Postoji dovoljno dokaza od svih korisnika koji ukazuju na hitnu potrebu za zakonima i politikama za resurse i obuku o socijalnoj i dečjoj zaštiti za zaposlene u svim socijalnim službama, uključujući lokalnu samoupravu, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i druge, sa fokusom na potrebe rehabilitacije i reintegracije bivših NEZ i njihovih porodica.

Postoji dovoljno dokaza koji sugerišu da je fokus na porodice nedostajao u velikom delu zakona za NEZ.

U svim predlozima za poboljšanja važno je imati jasne smernice i procedure o tome kako da se proceni efikasnost sprovedenih mera.

B. Nivo implementacije

Pre svega, treba napomenuti da period pred otpust zahteva znatnu količinu posla za postojeće osoblje ako želi da ga efikasno obavi. Interna i eksterna koordinacija, procena rizika, obuka za sticanje veština i druge aktivnosti zahtevaju vreme i resurse. Od osoblja se ne može očekivati da ovo radi pored svog uobičajenog radnog opterećenja i to treba da se odrazi u politikama za upravljanje ljudskim resursima i sa osobljem kojem su takve uloge dodeljene. U idealnom slučaju, svaki kazneno-popravni zavod bi imao dodeljeno odeljenje za pripremu za otpust gde se takve aktivnosti dešavaju. Očigledno, ako su brojevi mali, vreme angažovanja člana osoblja u ovom odeljenju bi bilo proporcionalno.

Na lokalnom nivou, dokazi sugerišu da se, kada NEZ treba da bude pušten iz zatvora, moraju razviti jasne i detaljne smernice u obliku SOP koje bi odražavale neposredne potrebe (smeštaj, prevoz, zdravlje, zapošljavanje itd.), ali i dugoročnije potrebe u pogledu reintegracije. Ove smernice bi idealno trebalo da odražavaju poslednjih 6 meseci u zatvoru i podatke o tome ko će šta da radi, kada i zašto:

- sprovođenje analize individualnih potreba, rizika i faktora otpora;
- identifikovanje raspoloživih finansijskih, mentalnih, fizičkih i društvenih sposobnosti i resursa;
- postavljanje realnih ciljeva za period nakon puštanja na slobodu;
- isticanje bilo kojih posebnih faktora rizika koji se pojave;
- izrada predloga za rešavanje pitanja okidača koji mogu izazvati značajan stres i potencijalno dovesti do regresije na stare negativne obrasce;
- planiranje koraka neophodnih za pružanje smernica za podršku u funkcionalnoj integraciji;
- sprovođenje osnovne orijentacije na relevantne strukture podrške, a ponekad – u zavisnosti od količine vremena provedenog u zatvoru – osnovne preorijentacije u bitno promenjenom spoljašnjem okruženju.

Dostupni dokazi sugerišu da je za NEZ potreban poseban priručnik pre puštanja na slobodu (poput onog koji se primenjuje na opštu zatvorsku populaciju) relevantan za njihove potrebe. Ovo bi trebalo da izrade korisnici, a treba i da osmisle sadržaj takvog kursa, uključujući obuku radi sticanja veština i pripremu za sesije na temu puštanja zatvorenika na slobodu. Moduli mogu da obuhvate teme kao što su veštine komunikacije, obrazovna svest, stručne veštine, veštine traženja posla i druge relevantne sadržaje.

Period pripreme za otpust treba da počne najmanje 6 meseci pre puštanja na slobodu i treba da se sačini Memorandum o saradnji sa pružaocima usluga u zajednici koji bi mogli da olakšaju neke aspekte ovog toka, pruže mogućnost za upoznavanje zatvorenika i obezbede edukaciju zatvorenicima o tome šta je dostupno u zajednici a što bi zadovoljilo njihove potrebe. Planiranje pripreme za otpust takođe treba da uključi ažurirani proces procene rizika/potreba.

U vezi sa gorenavedenim, toplo se preporučuje da korisnici pogledaju koncept „izlaznih“ programa. Izlazni program je zbirni izraz koji se odnosi na programe i intervencije koji imaju za cilj odvratanje nasilnih ekstremista / terorističkih prestupnika. Izlazne programe mogu ponuditi nevladine organizacije ili vlade, ili u kombinaciji.

Programi su intenzivni (6 meseci do 3 godine) i obuhvataju niz intervencija i oblika pomoći onima koji izlaze iz ekstremističkih grupa. Na tematskim regionalnim sastancima predstavljeni su različiti programi koji se vode unutar i van Evrope.

To se smatra najboljom praksom kod nekih korisnika koji su uspostavili poziciju posebnog koordinatora za otpuštanje NEZ i preporučuje se da se on imenuje u svakoj zatvorskoj ustanovi. Sistem na *Kosovu* je dobar primer. Društvena reintegracija NEZ zahteva holistički i multidisciplinarni pristup, uz snažnu koordinaciju između različitih uključenih aktera. U operativnom kontekstu, da bi bile spremne da podrže NEZ odmah nakon puštanja na slobodu, partnerskim organizacijama treba omogućiti rani pristup zatvoru kako bi započele proces rehabilitacije što je ranije moguće i kako bi izgradile stabilan odnos sa zatvorenikom. Saradnja između svih aktera (državnih i nedržavnih) ključna je u smislu razmene informacija, javne i političke podrške tokom resocijalizacije. Saradnja među agencijama mogla bi se podsticati kroz nesmetaniji prenos znanja između svih aktera, od praktičara do kreatora politike i istraživača i obrnuto. Pristup informacijama o zatvorenicima u centralnoj bazi podataka je dobra polazna tačka za ovaj proces i to je nešto čemu korisnici treba da teže.

ANEKS 1

Nastavni plan za zajednički okvir za osnovnu i naprednu obuku zatvorskog i probacionog osoblja

OSNOVNA OBUKA		
STAVKE	SADRŽAJ	CILJANI POLAZNICI
Definicija radikalizacije/ ekstremizma/terorizma	Navode se detaljne definicije relevantne države članice i način primene termina.	Svi članovi osoblja, uključujući rukovodeće nivoe, a posebno upravnike zatvora
Pravni okvir (domaći, međunarodni)	Uvođenje važećeg pravnog okvira za radikalne zatvorenike i grupe.	
Znaci radikalizacije	Upoznavanje sa različitim vizuelnim i bihevioralnim znacima radikalizacije (ovo obuhvata: odeću, znakove, zastave, verbalne izraze, knjige, tetovaže, itd.).	
Šta činiti/prijaviti	Detaljan opis o tome koje znakove treba prijaviti, kada to prijaviti i kome, takođe uspostaviti jedinstven i jasan sistem prijavljivanja. Informacije o propisima i procesima koje treba slediti kada se uoči radikalizacija i/ili ekstremističko ponašanje, uključujući profesionalni mandat člana osoblja, pravce prijavljivanja i procese za povratne informacije o prijavljivanju.	
Poznavanje rada multidisciplinarnih timova za postupanje (MDTP)	MDTP imaju ključnu ulogu u ciljanim lokalnim intervencijama, osoblje treba da bude upoznato sa njihovim mandatom, članovima i nadležnostima kako bi podržalo njihov rad.	
Važnost međusektorske saradnje / kompetencija	Članovi osoblja treba da razumeju da svi oni imaju ulogu u deradikalizaciji, i različiti sektori se susreću sa zatvorenicima u različitim okolnostima, tako da imaju priliku da ih posmatraju u njihovim različitim ulogama. Uredba o razmeni informacija.	

Podizanje svesti / trendovi i brojevi	Predstavljanje informacija o domaćim i međunarodnim trendovima u vezi sa radikalizacijom. Opšte poznavanje različitih ideologija i ekstremističkih pogleda na svet.	Svi članovi osoblja, uključujući rukovodeće nivoe, a posebno upravnike zatvora
Osnovne tehnike intervjuisanja	Članovi osoblja treba da budu opremljeni osnovnim alatima za uključivanje u dijalog sa radikalnim zatvorenicima (šta reći, a šta izbegavati)	
Veroispovest	Informacije o razlici između umerenog verskog ponašanja i indikacije radikalizacije.	
Priprema za oslobađanje	Osnovno znanje o naknadnim intervencijama i onim nakon puštanja na slobodu.	
Priprema za oslobađanje	Osnovno znanje o naknadnim intervencijama i onim nakon puštanja na slobodu.	
Posebne potrebe ranjivih grupa (žene, maloletnici)	Određenim podgrupama su potrebne posebne intervencije, i zbog njihovih posebnih potreba osoblje treba da bude svesno njihovih posebnih karakteristika.	
Povratak stranih terorističkih boraca (STB)	STB su prošli posebnu pripremu, možda imaju borbenu iskustvo i većina je patila od PTSP. Osoblje bi trebalo da ima ove dodatne informacije.	
Važnost razmene informacija	Razumevanje značaja razmene informacija tokom osmišljavanja i sprovođenja intervencija.	
Standardni operativni protokoli (SOP)	Osoblje treba da bude svesno postojanja i sadržaja internih dokumenata i SOP specifičnih za radikalizaciju.	

NAPREDNA OBUKA		
STAVKE	SADRŽAJ	CILJANI POLAZNICI
Detaljno poznavanje veroispovesti, ideologija, grupa	Poznavanje različitih oblika verskih, političkih ili etničkih radikalnih pokreta (pokreti krajnje levice, krajnje desnice, islamizam, salafizam, tekfirska ideologija, itd.)	<p>Članovi osoblja koji kontinuirano rade sa radikalizovanim zatvorenicima:</p> <ul style="list-style-type: none"> • vaspitači / instruktori; • psiholozi / socijalni radnici; • medicinsko osoblje; • određeni pripadnici obezbeđenja; • ostali.
Radni savez i kognitivno-bihevioralna terapija (KBT)	Upoznavanje sa KBT i specijalizovanim strukturama saradnje uključujući kolege, verske predstavnike, nevladine organizacije itd.	
Upravljanje i organizacija populacije R/NE zatvorenika	Razumevanje motivacionih faktora i delotvorna nadgradnja na individualne „pull“ faktore / zaštitne faktore.	
Posebne intervencije i programi	Temeljno razumevanje intervencija i sistematsko razmišljanje. Sprovođenje specifičnih intervencija deradikalizacije i odvratanja. Tehnike koje se mogu koristiti za teške razgovore u cilju olakšavanja odvratanja i deradikalizacije	
Rad sa pojedincima i porodicama	Upoznavanje sa posebnim intervencijama uz uključivanje članova porodice.	
Upravljanje informacijama	Rad sa osetljivim i/ili poverljivim informacijama.	
Bezbednost i sigurnost	Upravljanje faktorima rizika koje predstavljaju radikalni zatvorenici (uključujući SOP za posebne događaje, samoodbranu, upotrebu sile, tehnike specijalne intervencije, pregovore o taocima, itd.).	
Monitoring i evaluacija	Priprema složenih procena pre uslovnog otpusta, poseta kući. Kako realizovati i pravilno protumačiti pristupe proceni rizika koji su posebno relevantni za nasilni ekstremizam.	

ANEKS 2

Kontrolna lista o pripremi za oslobađanje

UPRAVLJANJE

- Osnovati odeljenje za pripremu za oslobađanje
- Formirati tim menadžera za upravljanje predmetima
- Imenovati voditelja slučaja predmeta svakom radikalizovanom zatvoreniku 6–12 meseci pre puštanja na slobodu

ODELJENJE ZA PRIPREMU ZA OTPUST (VODITELJ SLUČAJA)

- Izraditi individualizovani izlazni program za svakog zatvorenika
- Kontaktirati spoljne organizacije za identifikovane potrebe zatvorenika
- Organizovati sastanke pre puštanja na slobodu sa spoljnim organizacijama 3 meseca pre puštanja zatvorenika na slobodu
- Ostvariti saradnju sa različitim odeljenjima u zatvoru radi upoređivanja informacija o riziku i potrebama zatvorenika.
- Pripremiti ažurirane informacije o riziku i potrebama zatvorenika za sastanak pre puštanja na slobodu. To uključuje bezbednosne, zdravstvene, psihosocijalne, stručne, stambene i socijalne potrebe.
- Ostvariti saradnju sa Odeljenjem za postupanje radi utvrđivanja aktivnosti pre puštanja na slobodu
- Organizovati multidisciplinarne sastanke pre puštanja na slobodu
- Ostvariti saradnju sa Odeljenjem za zdravstvenu zaštitu radi dobijanja izveštaja o otpustu i obezbediti kontakt sa timovima za mentalno zdravlje u zajednici gde je to potrebno
- Ostvariti saradnju sa službama za borbu protiv zavisnosti u zajednici
- Ostvariti saradnju sa članovima porodice
- Prikupiti završni izveštaj jedinice za resocijalizaciju
- Prikupiti izveštaj o otpustu od jedinice za zdravstvenu zaštitu i dati zatvoreniku
- 2–5 dana pre puštanja na slobodu obavestiti o tome Centar za socijalni rad
- 2–5 dana pre puštanja obavestiti o tome lokalnu policiju i nadležne službe bezbednosti

DAN OTPUŠTANJA

- Sudski papiri se proveravaju da bi se obezbedio tačan datum otpuštanja.
- Zatvorenika pregleda lekar.
- Da li zatvorenik ima prevoz do mesta gde ide?
- Da li zatvorenik ima civilnu odeću?
- Da li zatvorenik ima dovoljno sredstava da se izdržava nekoliko dana?
- Identitet zatvorenika se proverava na osnovu sudskih dokumenata.
- Da li zatvorenik ima ličnu dokumentaciju?
- Zakazati zatvoreniku sastanak kod lokalnog socijalnog radnika.
- Papirologija se proverava kod voditelja slučaja.
- Zatvorenik se otpušta.

ANEKS 3

Primer režima

Sledi primer režima koji bi se mogao usvojiti kako bi se zatvorenik postepeno orijentisao na novu realnost zatvorskog života i namenski iskoristio njegovo vreme tokom čitave kazne. Ove aktivnosti su detaljnije objašnjene u nastavku.

	Ponedeljak	Utorak	Sreda	Četvrtak	Petak	Subota	Nedelja
Jutro	Evidencija Provera emotivnog stanja. Sesija u okviru individualnog postupanja	Evidencija emotivnog stanja Kulturne i obrazovne aktivnosti	Evidencija Provera emotivnog stanja.	Evidencija Provera emotivnog stanja. Regulisanje emocija	Evidencija Provera emotivnog stanja. Verske aktivnosti	Kreativne aktivnosti	Aktivnosti na otvorenom
	Aktivnosti na otvorenom	Aktivnosti na otvorenom	Sport	Sport	Sport	Sport	Sport
Popodne		Obrazovne aktivnosti	Rad	Rad	Aktivnosti na otvorenom	Aktivnosti na otvorenom	Aktivnosti na otvorenom
	Terapija sportom/ umetnošću	Motivacioni intervju	Aktivnosti na otvorenom	Sesija u okviru individualnog postupanja	Usredsređivanje	Rad	Kreativne aktivnosti

Svrha aktivnosti za nasilne ekstremističke zatvorenike je da ih same po sebi rehabilituju i da služe kao skretanje pažnje sa ideologije (nešto neutralno) i metoda razvijanja odnosa sa članovima osoblja na nekonfliktnan način. Ove aktivnosti treba da obuhvataju:

- Obrazovne aktivnosti
- Rad ili stručno angažovanje
- Verske aktivnosti
- Organizovano korišćenje slobodnog vremena (npr. vežbanje, sport, kreativne grupe itd.)
- Posebne individualne sesije postupanja sa službenikom za tretman, programe tretmana.

a) Obrazovne aktivnosti

Iako su mnogi NEZ obrazovani, obrazovne aktivnosti i dalje imaju važnu ulogu u procesu odvratanja od nasilja ako su „neutralne i imaju za cilj da prošire poglede zatvorenika“ i odvrate ih od ideologija – razvijanje veština kritičkog mišljenja u odnosu na konkretno razmišljanje.

b) Sport i fizičke aktivnosti

Sport i fizičke aktivnosti su važni u bilo kom rehabilitacionom režimu, ali za NEZ one nude priliku da razviju prosocijalne timske veštine, empatiju, odnos sa sportskim instruktorima i nekonfrontirajući način razvijanja osećaja humanizma kod NEZ. Sport i fizičke aktivnosti su takođe važne za smanjenje stresa i anksioznosti kod NEZ (smanjen nivo kortizola i povećan nivo serotonina) i kao rezultat toga, veća je verovatnoća da će se uključiti u individualne procese postupanja.

c) Kulturne aktivnosti

Cilj kulturnih aktivnosti je da budu informativne i da omoguće NEZ da drugačije razmišljaju o sebi i drugima. Korišćenje biblioteke, posebne tematske grupe za predstavljanje ideja i vrednosti drugih kultura su jednostavni, ali efikasni načini za edukaciju NEZ o drugim kulturama na neproblematičan način.

d) Radno angažovanje

Uključivanje u rad ili profesionalne aktivnosti je važan deo procesa rehabilitacije i rezultira osećajem svrhe i delovanja. Provođenje više sati uzastopno bez ikakvog posla dovodi do dosade i povećane anksioznosti i frustracije, što u maloj meri može dovesti do odvratanja od nasilja. Rad nasilnih ekstremističkih zatvorenika u zatvoru mora biti svrsishodan i, gde je to moguće, povećati sposobnost svrsishodnog zapošljavanja po izlasku iz zatvora.

e) Verske aktivnosti

Mnogi NEZ imaju fiksni ili „pogodan“ pogled na sopstvenu veroispovest ili ideologiju koji omogućava opravdanje buduće upotrebe nasilja protiv druge grupe ili religije. Stoga bi svrha verskih aktivnosti trebalo da bude obrazovanje NEZ

REFERENTNI MATERIJALI

Dokument za diskusiju sa sastanka 1. RG Tema 1 15. i 16. oktobra 2019. CentreVille Hotel, Podgorica

Dokument za diskusiju sa sastanka 2. RG Tema 1 11. i 12. februara 2020. CentreVille Hotel, Podgorica

Dokument za diskusiju sa sastanka 3. RG Tema 1 1–3. decembra 2020. Onlajn

Dokument za diskusiju sa sastanka 1. RG Tema 2 13. i 14. novembra 2019. Novotel Bristol Hotel, Sarajevo

Dokument za diskusiju sa sastanka 2. RG Tema 2 9. i 10. juna 2020. preko onlajn platforme Kudo

Dokument za diskusiju sa sastanka 3. RG Tema 2 13. i 14. oktobra 2021. Hotel Ibis Styles, Sarajevo

Dokument za diskusiju sa sastanka 1. RG Tema 3 11. i 12. decembra 2019. Rogner Hotel, Tirana

Dokument za diskusiju sa sastanka 2. RG Tema 3 6. i 7. jula 2020. preko onlajn platforme Kudo

Dokument za diskusiju sa sastanka 3. RG Tema 3 17. i 18. novembra 2021. Hotel MAK Albania, Tirana

Dokument za diskusiju sa sastanka 1. RG Tema 4 Hotel Holiday Inn, Skoplje 21. u 22. januar 2020.

Dokument za diskusiju sa sastanka 2. RG Tema 4 4–6. novembra 2020. preko onlajn platforme

Dokument za diskusiju sa sastanka 3. RG Tema 4 21. i 22. decembra 2021. Mariott Hotel Skoplje

Zaključci sa završne regionalne konferencije: „Ka poboljšanoj praksi u sprečavanju radikalizacije i suzbijanju nasilnog ekstremizma u zatvorima i obuci osoblja na Zapadnom Balkanu“, Hotel Splendid Budva, Crna Gora 17. i 18. maja 2022. (Teme 1 i 3)

Zaključci sa završne regionalne konferencije: „Ka uspešnom upravljanju, rehabilitaciji i post-penalnoj pomoći nasilnim ekstremističkim zatvorenicima na Zapadnom Balkanu – dostignuća i dalji koraci“, MAK Albania Hotel Tirana, Albanija 4 i 5. oktobra 2022. (Teme 2 i 4).

Izveštaj o evaluaciji pilotiranja specifičnih alata/programa za NEZ u Srbiji

Izveštaj o evaluaciji pilotiranja specifičnih alata/programa za NEZ u Albaniji

Izveštaj o evaluaciji pilotiranja specifičnih alata/programa za NEZ na Kosovu

Izveštaj o evaluaciji pilotiranja specifičnih alata/programa za NEZ u BiH

Završni izveštaji o evaluaciji sprovođenja lokalnih koordinacionih foruma u BiH, Crnoj Gori, Kosovu, Severnoj Makedoniji, Albaniji (primenjeno od juna 2020. do juna 2022)

Odgovori na prilagođene upitnike koje su dostavili korisnici

Ove Smernice su nastale pod okriljem druge faze programa Horizontal Facility a objavljene su pod okriljem treće faze ovog programa uz finansijsku podršku Evropske unije i Saveta Evrope. Sadržaj je isključiva odgovornost autora/autorki i ni u kom slučaju ne predstavlja zvanične stavove Evropske unije ni Saveta Evrope.

Zemlje članice Evropske unije su odlučile da udruže svoja znanja, resurse i sudbine. Zajedno su izgradile stabilno okruženje, demokratiju i održivi razvoj zadržavajući kulturnu raznolikost, toleranciju i individualne slobode. Evropska unija je posvećena deljenju svojih dostignuća i vrednosti sa zemljama i narodima van svojih granica.

www.europa.eu

Savet Evrope je vodeća organizacija za ljudska prava na kontinentu. Obuhvata 46 država, uključujući sve članice Evropske unije. Sve države članice Saveta Evrope potpisale su Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, sporazum čiji je cilj zaštita ljudskih prava, demokratije i vladavine prava. Evropski sud za ljudska prava nadgleda primenu Konvencije u državama članicama.

www.coe.int